

mine pellunt spiritum immundum; et in templorum sacrilegorum iniquitate inventa est veritas, qua colebant ignotum Deum; et in dæmonum iniquitate in-

venta est veritas; qua confessi sunt Christum. Sic et in hæreticorum iniquitate inventa veritas non neganda est, qua detinetur Baptismi sacramentum.

Non exstat liber de Maximianistis contra Donatistas, qui post opus de Unico Baptismo collocatur in Retractationum libro 2, cap. 35.

DE SUBSEQUENTE OPERE,

LIB. II RETRACTATIONUM CAPUT XXXIX.

Posteaquam facta est cum Donatistis nostra Collatio (a), breviter commemoravi quæ gesta sint, litterisque comprehendi, secundum tres dies quibus cum eis contulimus: idque opus utile existimavi, quo quisque commonitus, vel sciat sine labore quid actum sit, vel consultis numeris, quos rebus singulis annotavi, legat in eisdem gestis ad locum quodcumque voluerit; quoniam fatigant illa nimia prolixitate lectorem. Hujus autem operis titulus est, Breviculus Collationis. Hoc opus sic incipit: *Cum catholici episcopi et partis Donati.*

(a) Facta est Collatio mense junio anni 411. Collationis ergo hinc Breviculus sub ejusdem anni 411 finem scriptus est. De eodem Breviculo in Epist. 159, ad Marcellinum, n. 5: « Sicut mihi fuit Breviatio gestorum Collationis nostræ satis « operosa, cum viderem neminem se velle tanto aggeri litterarum legendo committere: sicut mihi fuit etiam Epistola « ad ipsos laicos Donatistas de hac eadem Collatione nostra, quam modo aliquot lucubrationibus terminavi. » Rursum in Epistola 183, ad Bonifacium, n. 6: « Quemadmodum autem, » inquit, « in ipsa Collatione modis omnibus victi sint, quoniam « niam valde prolixa sunt gesta, et tibi aliis rebus Romanæ paci necessariis occupato, multum est ut legantur, Brevia- « rium eorum tibi legi forsitan poterit, quod credo habere fratrem et coepiscopum meum Optatum; aut si non habet, po- « test facillime accipere de Ecclesia Sitifensi. »

S. AURELII AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

BREVICULUS

COLLATIONIS CUM DONATISTIS (*).

❦❦❦❦❦

Collatio primi diei.

PREFATIO. — Cum Catholici episcopi et partis Donati, jussu Imperatoris (a), disputando inter se gestis apud tribunum et notarium Marcellinum cognitorem habitis contulissent, multum prolixa eorundem gestorum est facta conscriptio, quamvis posset totum multo brevius agi. Sed qui causam bonam non se habere sciebant, id egerunt primum quantum potuerunt, ut ne ipsa Collatio fieret, et ut prorsus causa ipsa non ageretur. Sed quia hoc obtinere minime potuerunt, id effecerunt multiplicitate gestorum, ut quod actum est, non facile legeretur. Unde visum est isto breviario cuncta complecti, ut ad signa numerorum, quæ et in isto breviculo, et in ipsis gestis annotantur, sine difficultate quisque inveniat quod voluerit.

CAPUT PRIMUM. — Ingressis itaque utrisque partibus, primo loco recitatum est rescriptum imperatoris (b), quo jussit Collationem inter memora-

tos episcopos fieri, ut superstitionem manifesta ratio confutaret.

CAPUT II. — Secundo loco recitatum est edictum ipsius Cognitoris (a), quod per provinciam misit, ut convenirentur utriusque partis episcopi, et intra diem calendarum juniarum conferendi causa congregarentur Carthagine. In eo edicto basilicas sine jussione Imperatoris reddidit Donatistis, qui se pollicerentur esse venturos, ut eo modo eos ad conferendum etiam beneficiis invitaret. In eodem etiam edicto obtulit eis, ut alium quem vellent cum illo judicem constituerent; juravitque se hoc judicaturum, quod veritas suasisset: et cætera quæ ad exhortationem congregationis illorum eodem continentur edicto.

CAPUT III. — Tertio loco recitatum est alterum Cognitoris edictum (b), quod proposuit jam presentibus apud Carthaginem utriusque partis episcopis, qui locus et qui modus Collationis futurus esset, supra

ADMONITIO PP. BENEDICTINORUM.

Breviculus Collationis cum Donatistis recognitus est denuo ad veteres editiones, destituentibus nos hic codicibus manuscriptis.

Comparavimus præterea eas omnes editiones initio Retractationum, t. 1, memoratas. M.

(*) Scriptus sub finem anni 411.

(a) Honorii.

(b) Exhibetur infra in Appendice.

(a) Infra in Appendice.

(b) Ibid.

dicto die itidem commemorato et constituto : et admonuit ut ei pars utraque rescriberet, utrum placerent quæ comprehendit edicto.

CAPUT IV. — Quarto loco, cum partis Donati episcopi exigenter proponi sibi ab adversariis qua causa fuissent congregati; Cognitor distulit, ut ex ordine prius omnia recitarentur, quæ ante diem Collationis acta fuerant. Et recitata est notaria Donatistarum (a), in qua dixerunt, non sibi placere quod in edicto suo posuit, ut hi soli ex episcopis convenirent ad Collationis locum, quos ad ipsam causam peragendam cæteri delegissent, qui omnes triginta sex complebantur, decem et octo hinc, et decem et octo inde; id est, septem qui inter se disputarent, et alii septem qui concilio, si opus esset, adhiberentur, et alii quaterni qui gestis custodiendis et conscribendis præessent : sed petiverunt se omnes potius, qui venerant, adesse debere; ut eorum numerus appareret, dicentes quod eos adversarii paucos esse mentiti sint. Ibi dixerunt ita se omnes venisse usque ad gravissimos senes, ut hi soli deessent, quos adversa valetudo corporis impedisset : et cætera quæ ipsa notaria continentur.

CAPUT V. — Quinto loco recitatae sunt litteræ Catholicorum, quas rescripserunt Cognitori (b), sicut edicto commonuerat, insinuantes consentire se ad omnia quæ illo edicto fuerant ordinata. In eisdem litteris etiam se obstrinxerunt, et polliciti sunt, quod si in parte Donati veritas eis demonstraretur Ecclesiae, non se illic episcopalem honorem quæsituros, sed consilium eorum secuturos pro salute christiana : si autem in sua communione potius veritas ostenderetur Ecclesiae, honores episcopales eis non se negaturos : et hoc a se fieri bono pacis, ut intelligerent hi quibus hoc præstaretur, quod in eis Catholici non christianam consecrationem, sed humanum detestarentur errorem. Quod si plebes duos in una Ecclesia episcopos ferre non possent, utrisque de medio recedentibus, singuli constituerentur episcopi, ab eis episcopis ordinandi, qui in suis plebibus singuli invenirentur. In eisdem litteris commemorata est etiam causa Maximianistarum, ex quibus a se damnatis propter pacem partis Donati quosdam in honoribus integris susceperunt, et ab eis datum in sacrilego schismate Baptismum non resciderunt : et cætera quæ in memoratis litteris continentur.

CAPUT VI. — Sexto loco recitatum est etiam edictum ipsius Cognitoris (c), quod proposuerat cum supra dicta notaria Donatistarum, et supra dictis litteris Catholicorum insinuans populo quæ illi pars utraque rescripserit.

CAPUT VII. — Septimo loco recitatae sunt litteræ Catholicorum ad Cognitorem datæ (d), quibus Donatistarum notariæ responderunt, concedentes eis quod petierant, ut universi qui venerant præsentibus essent

(a) Interdum scribitur, « notoria. » Exhibetur hæc Donatistarum Epistola in hujus tomi Appendice.

(b) Epistola 128 inter Augustinianas.

(c) In Appendice.

(d) Epistola 129 inter Augustinianas.

in eo loco ubi erat futura Collatio : cum tamen illic ex Catholicis episcopis illi soli adessent, quos edicto suo Cognitor definierat; ut si aliquis tumultus existeret, quod Catholici valde metuebant, non illis imputaretur qui paucissimi adessent, sed eis potius qui multitudinem suam præsentem esse voluissent. In eisdem litteris etiam tota ipsa causa comprehensa est, ut ostenderetur Ecclesia catholica non esse pars Donati, sed illa potius quæ per totum mundum fructificaret et cresceret, incipiens ab Jerusalem secundum sacram Scripturam (Luc. xxiv, 47) : et quia nihil ei præjudicaret quicumque in ea mali fuissent, divino in fine iudicio separandi : et quia nec in ipsum Cæcilianum majores eorum aliquid probare potuerunt, qui iudiciis ecclesiasticis (a), et maxime Imperatoris (b) apud quem ab eis fuerat accusatus, innocens inventus et pronuntiatus est. Et quia de jussionibus imperatorum quæ pro Catholica constituuntur, solent facere invidiam; commemoratum est etiam de sancta Scriptura, reges decrevisse in regno suo gravissimas poenas eis qui blasphemassent Deum (Dan. iii, 96). Commemorata est etiam causa Maximianistarum, quos et iudiciis ipsi publicis insectati sunt, et ex quibus damnatis quosdam in honoribus integris susceperunt, nec ab eis in schismate datum Baptismum destruxerunt; quod eos quibus dilationem dederunt Maximiano communicantibus, dixerunt illius contagio non fuisse pollutos : et cætera quæ eisdem litteris continentur. Hæc autem omnia ideo ibi commemorata sunt, ne forte si secum cogitassent Donatistæ, et viderent quam malam causam haberet pars Donati, ad hoc voluissent, omnes qui venerant, ingredi locum Collationis, ut pax atque unitas fieret.

CAPUT VIII. — Octavo loco, cum Cognitor inquisisset utrum sicut a Catholicis videbat, ita etiam a parte Donati electi jam essent qui susceptam causam peragerent; responsum est a parte Donati, quod jam esset acta a Catholicis causa, antequam esset confligentium statuta persona : propter illas Catholicorum litteras quæ totam causam breviter continebant. Deinde instare cœperunt, ut prius ageretur de tempore, de mandato, de persona, de causa, tunc ad negotii merita veniretur. Et cum Cognitor interlocutus esset, nihil de causa esse mutilatum; et rursus inquisisset utrum de constituendo numero disputantium edicto ejus paritum fuerit, quia per hos oporteret agi omnia quæ agenda essent : cœperunt Donatistæ agere de tempore, quoniam causa ipsa agi non posset, quia dies præterisset. Quarto decimo enim calendarum juniarum die completi fuerant quatuor menses ex die edicti Cognitoris quod ad provinciam miserat, sicut interrogatum respondit Officium. Et quoniam intra quatuor menses agi causam præceperat Imperator, ideo diem jam transisse dicebant, et petebant ut tanquam in contumaces Catholicos sententia proferretur : quasi Catholici absentes essent,

¹ Antiquior editio Am., ne forte ipsi secum.

(a) Romano et Arelatensi.

(b) Constantini.

aut Donatistæ aliquando ad agendam causam illis absentibus intravissent, aut admoniti Catholici vel evocati defuissent. Ista ergo calumniose et tergiversatorie, quæ nec in foro jure agerentur, dicebant, nolentes ut aliquid ageretur. Sed ad hoc eis respondit ipse Cognitor, quod in calendas junias pars utraque consenserit, quamvis etiamsi quælibet pars adhuc usque non occurrisset, duos alios menses superesse potuisse, quos Imperator adjunxit trinis edictis fuisse servandos.

CAPUT IX. — Nono loco, quoniam Cognitor superius dixerat, de tempore præscribere ut causa non ageretur, non episcopalis, sed forensis potius esse objectionis, invenit occasionem pars Donati qua diceret, nihil ergo secum agi publico jure debere, sed tantum divinis Scripturis. Unde, cum quæsisset Cognitor quid utrique parti de hac re placeret; responsum est a Catholicis, ut juberet mandatum catholici concilii recitari, ubi electis disputatoribus agendi modus injunctus est; ibi posse melius apparere quod non forensibus tergiversationibus, sed magis divinis testimoniis ageretur. Et aliquandiu conflictio producta est, cum Catholici instarent recitari mandatum, illi autem recusarent. Sed postea remotis omnibus moratoriis contentionibus, recitari mandatum Cognitor jussit.

CAPUT X. — Decimo loco mandatum catholici concilii recitatum est (a), quo electis ad disputandum episcopis, catholicæ Ecclesiæ est injuncta defensio adversus criminationes Donatistarum. Hoc mandato iterum, sicut in superioribus litteris, breviter tota causa comprehensa est, prius ut causa Ecclesiæ quæ toto, sicut promissa est, terrarum orbe diffunditur, a causa Cæciliani qualiscumque illa fuisset, sic distingueretur, ut ostenderetur malos in Ecclesia, qui vel ignoranter vel pro unitate pacis tolerantur a bonis, non eis ad mala consentientibus obesse non posse, similitudinibus evangelicis et exemplo Prophetarum, et ipsius Domini Christi et Apostolorum, et episcoporum, et judicio ipsorum etiam Donatistarum propter Maximianistas: deinde ipsius Cæciliani causa non mala fuisse certis documentis demonstraretur, quibus et ipse et ordinator ejus Felix Aptuginensis, quem in concilio suo criminosius accusaverunt, probaretur esse purgatus. Et cætera quæ mandato eodem continentur, sive de Baptismo, sive de persecutione, quæ solet Catholicis objicere pars Donati. Nam commemorata ibi est iterum, sicut in superioribus litteris, causa Maximianistarum, qua demonstrarentur Donatistæ suo judicio cuncta diluisse, quæ objicere Catholicis vel de Baptismo, vel de persecutione, vel de communionis contagione consueverunt. Adjectum est etiam, ut si qua etiam nunc episcopis Catholicis morarum interponendarum gratia voluissent crimina objicere, propter finiendam quæ prius urgeret causam, audienda et discutienda postea differrentur. Hoc autem, id est, ut tota causa et supe-

rioribus litteris et isto mandato comprehenderetur, eo consilio a Catholicis factum est, ne forte, sicut fama jactabat, aliquas moratorias præscriptiones Donatistæ ingerere conarentur; et forsitan non permissi, ab ipsa Collatione resilirent; acta licet breviter Ecclesiæ catholicæ causa, in conscriptione gestorum legenda remaneret, quam timuisse intelligerentur, et ideo noluisse conferre.

CAPUT XI. — Undecimo loco, cum Cognitor interlocutus esset, in mandato Catholicorum magis divina testimonia quam forensia vincula esse prolata, et jussisset etiam subscriptiones omnium recitari, conflictus exortus est, et aliquandiu productus est, cum Donatistæ exigent eorum præsentiam, qui mandato subscripserant; objicientes quod eis suppositis qui episcopi non fuerint, potuissent fallere Cognitorem, quo præsentibus subscripsisse legébantur, et quod antiquis cathedris alios episcopos addiderint ut numerus augetur. Catholici autem, ne sui præsentarentur, resistebant; verentes ne illi tumultum aliquem præpararent, per quem prorsus abrumperetur ipsa Collatio, quam fieri Donatistæ nolle omnino videbantur, maxime quando de tempore, quasi jam causa lapsa esset et audiri non posset, præscribere voluerunt. Quem tumultum ideo putabant nondum fecisse, quia si fieret, videbant non posse imputari Catholicis, qui paucissimi aderant; sed sibi potius, quorum præsens fuerat multitudo. Sed voluntati eorum cedentibus Catholicis, ut omnes qui subscripserant ingrederentur; apparuit postea hoc ideo voluisse Donatistas, quia existimabant non convenisse Carthaginem tot Catholicos, quot subscriptiones ostendebantur. Hoc autem propterea credidisse putati sunt, quia Catholici non ea pompa qua illi Carthaginem fuerant ingressi, et ob hoc eos paucos venisse suspicabantur.

CAPUT XII. — Duodecimo loco ingressis episcopis Catholicis, quorum præsentia petebatur, omnes singillatim recitati, et in medium procedentes, a Donatistis recogniti sunt, vel vicinis suis, vel cum quibus in uno loco erant: et quicumque recitabantur Catholici episcopi ex his locis, ubi non erat pars Donati, satis et ipsis Donatistis notum erat se ibi non habere collegas vel communionem suam, et esse illic Catholicos, vel quos noverant, vel de quibus audierant in suæ vicinitate regionis. Ita factum est ut omnino nullius Catholici recitaretur subscriptio, de cujus præsentia dubitarent. Sane cum ventum esset ad nomen Victoriani Mustitani catholici episcopi, et in medium procedens respondisset se habere contrarios duos, Felicianum in civitate Mustitana, et Donatum in loco Turrensi; exegerunt Catholici, ut actis constaret Felicianum in communionem esse Primiani: ipsum enim inter alios cum Maximiano damnaverant, damnatorem Primiani et ordinatorem ipsius Maximiani, quem postea in integro honore receperant, nec destruxerant Baptismum in eis quos in Maximiani schismate baptizaverat. Sed ad interrogationem Catholicorum respondere noluerunt, dicentes non debere

(Vingt.)

(a) Exstat in Appendice.

hoc ab eis exigi. Et cum iterum pressius exigeretur, dixerunt jam internæ actionis hoc esse : et secundum eos interlocutus est Cognitor, ut hoc quod cœptum fuerat ageretur, et illud si opus esset postea quæreretur. In ipsa autem diœcesi Mustitana apparuit et ipsos episcopum alium antiquæ cathedræ addidisse, quod inani invidia Catholicis objecerant : hoc et in aliis locis eos fecisse, postea declaratum est.

CAPUT XIII. — Tertio decimo loco, recensitis et recognitis præsentibus Catholicis qui subscripserant, Cognitor obtulit petens, ut considentes potius agerent quam stantes. Donatistæ tamen recusaverunt, gratias tamen agentes quod talibus senibus obtulisset consessum, et in ea recusatione multa dicentes in laudem suam, et in laudem ipsius Cognitoris; quæ legat qui voluerit in conscriptione gestorum : pertinet enim ad rem, quomodo quem sic laudaverunt, ut dicerent *honorificum, justum, reverentem, benignum*, causam tamen, propter cuius actionem tam multi convenerant, apud eum agi volebant.

CAPUT XIV. — Quarto decimo loco mandatum etiam Donatistarum prolatum et recitatum est (a), breviter factum, ut hi quos elegerant, agerent velut adversus traditores et persecutores suos. Recitata sunt etiam eorum nomina, cum hoc Catholici fieri petissent, ut constaret utrum apud Carthaginem præsentibus subscripserant. Sed Donatistæ multo instantius hoc ut fieret Cognitori extorserunt, ut eorum quoque numerus appareret, quod se magna intentione velle monstrabant. In ea sane recitatione inventi sunt quidam, pro quibus absentibus alii subscripserunt. Inventus est etiam unus, qui cum suo nomine recitato non responderet, dixerunt eum in itinere esse defunctum. Et cum quærerent Catholici, quomodo potuerit apud Carthaginem subscribere, qui fuerat in itinere defunctus; illi diu fluctuaverunt, perturbati, et nescientes quid responderent. Nam primo dixerunt, non de ipso, sed de alio fuisse suggestum. Et cum Catholici putassent de alio, id est, de clerico eos dicere, qui pro mortuo subscribere potuit; quæsitum est utrum clericus suo nomine, an illius pro mortuo subscripserit. Sed postea responderunt, ipsum quidem subscripsisse præsentem, cum octavo calendas junias mandatum fieret : sed quoniam æger subscripserat, remeantem ad propria in itinere defecisse. Quo audito Catholici petierunt superiora eorum verba recitari, ut ipsa varietas deprehensa claresceret. Quod cum factum fuisset, et appareret, quæsitum est Cognitori, utrum saltem sub Dei testificatione firmarent, eum fuisse Carthagini, quando præsentibus præsentibus mandaverunt¹ ut subscriberent. Ubi vehementius perturbati responderunt, *Quid, si et alius pro eodem apposuit?* Hanc eorum falsitatem deprehensam iudicio Dei relinquens, jussit

¹ Sic editio Am. At Lov., *præsens præsentibus mandaverit*; perperam correctâ antiqua lectione, quæ confirmatur ex Collatione Carthaginensi, parte prima, cap. 87, seqq.

(a) Exhibetur infra in Appendice.

cætera nomina recitari. Quibus recitatis, quæsitum est de numero episcoporum partis utriusque. Respondit Officium, nomina donatistarum episcoporum esse ducenta septuaginta novem, annumeratis etiam illis pro quibus absentibus alii subscripserant, computato et illo defuncto. Catholicorum autem omnium præsentium nomina esse constitit ducenta octoginta sex. Viginti enim non subscripserant, qui tamen suam exhibentes præsentiam et in medium procedentes, nisi quos infirmitas corporis illic apud Carthaginem tenuit, præsentibus gestis se mandare et consentire professi sunt. In loco ergo Collationis, hoc est in thermis Gargilianis, quia ipse postea locus placuerat, ex his Catholicis qui mandato subscripserant, et qui præsentibus gestis mandaverant, hi soli defuerunt qui illic apud Carthaginem incommoda valetudine tenebantur. Ex his autem quorum nomina Donatistarum subscriptio continebat, non solum illi decerant quos apud Carthaginem ægrotare responderant, sed etiam illi pro quibus absentibus, id est, apud Carthaginem non constitutis alii subscripserant. Quoniam itaque se Donatistæ de numerositate jactabant, excepto eo quod Catholicos plures venisse Carthaginem constitit; dictum est a Catholicis, alios episcopos centum viginti non venisse Carthaginem, quod quidam eorum senectute, quidam infirmitate, quidam diversis necessitatibus impediti¹. Quod cum audissent Donatistæ, responderunt, etiam suos multo plures non venisse Carthaginem, et multas esse apud se cathedras viduas episcopis : cum in sua notaria quam Cognitori dederant, apertissime dixerint usque adeo se omnes venisse Carthaginem, ut nec gravissimos senes ætas et labor potuerit deterrere; eosque solos non venisse, quos adversa valetudo in suis sedibus vel in itinere tenuisset. Sane propter cathedras, quas episcopis vacuas apud se esse dixerunt, responsum est etiam a Catholicis, sexaginta esse, quibus successorum episcopi nondum fuerant ordinati. Ac per hoc in istis utriusque partis subscriptionibus, et falsitates in Donatistis constitit fuisse deprehensas, et eorum numerum episcoporum minorem; quandoquidem soli ægroti non venerant Carthaginem, pro quibus tamen in itinere ægrotantibus alii subscripserant, et omnium nomina cum ipsis etiam pro quibus alii subscripserant, ducenta septuaginta novem subscriptio continebat : neque ullo modo credibile sit, multo plures quam centum viginti, hoc est, tertiam partem omnium eorum in suis sedibus ægrotasse² potuisse, et ideo non venisse Carthaginem.

CAPUT XV. — Quinto decimo loco, egressis omnibus qui jam superfluo præsentibus erant, et remanentibus eis quos necessarios utrique delegerant, in perendinum diem Collatio dilata est utrorumque consensu, quoniam dies præsens jam videbatur emensus.

¹ Forte, *essent impediti*.

² Forte, *ægrotare*.

Collatio secundi diei.

CAPUT PRIMUM.—Primo loco, cum die intermisso ad memoratum locum, sicut placuerat et constitutum fuerat, conveniretur, obtulit concessum iterum Cognitor, deprecans ut fieret. Et mox Catholici consederunt: Donatistæ autem recusaverunt. In qua recusatione inter cætera id quoque dixerunt, quod scriptum sibi esset cum talibus non sedere (*Psal. xxv, 4*). Ad hoc Catholici, ne moræ fierent, tunc non responderunt, sed opportuniore loco in tertij diei Collatione. Tunc ergo etiam ipse Cognitor stando se cogniturum esse respondit.

CAPUT II.—Secundo loco recitata est notaria, quam pridie dederant, petentes ut sibi mandatum Catholicorum ederetur, quo considerato possent in diem constitutum instructi adesse, eo quod exceptores cum conscriptione gestorum occurrere non valerent: et responsio Cognitoris in eadem notaria¹, qua jussit fieri quod petebant.

CAPUT III.—Tertio loco, cum quæsisset Cognitor, quid etiam de subscriptionibus responderent, id est utrum eis placeret quod edicto proposuerat, ut prosecutionibus suis quisque subscriberet; et respondissent Catholici, jam se in hoc consensum suum litteris expressisse; illi se multum moveri dixerunt, quod hoc consuetudo non haberet. Et cum Cognitor interrogasset, utrum eis sufficeret quod² dati fuerant gestorum conscribendorum ex utraque parte custodes; dilationem petere coeperunt, ut sibi conscripta gesta ederentur, et tunc responderent: Hic ortus est diuturnus conflictus cum eis, cum consensus eorum, quo placuerat ut illo die res ageretur, sæpe recitaretur ex tabulis. Et cum se notas ignorare dicerent, petentes ut prius eis ederentur gesta conscripta; Cognitor jussit, ut quod eorum notarii exceperant perlatis co-

¹ Forte, *ad eandem notariam.*

² Forte, *utrum sufficerent qui.*

dicibus qui signati custodiebantur, eis recitaretur, ne contra suum consensum venirent. Cumque et ipsi sæpe de gestorum editione causarentur, quod exceptores non occurrissent¹ gesta conscribere; etiam hoc eis responsum est, quod notaria sua ideo se petisse dixerant edi sibi Catholicorum mandatum, ut ad præsentem diem instructi occurrerent, quia exceptores occurrere cum gestorum editione non possent. Ubi non invenientes quid dicerent, voluerunt iterum præscriptionem diei refricare, de qua fuerat eis satis superque responsum, et inde jam fuerat primo die transitum. Sed tunc eis Catholici etiam ad hoc responderunt, quod non solum in edicto Cognitoris calendarum juniarum dies constitutus legeretur, sed etiam ipsi octavo calendas junias suum mandatum conscripsissent, cum jam transisset dies, quo dicebant agi debuisse causam, id est, quarto decimo calendas junias. Dictum est etiam ipsum Primianum ad calendas junias se pollicitum occurrere. Quæ omnia ideo a Catholicis dicta sunt, quod audierant eos etiam in populo suo de hac re invidiose locutos: et tamen inter hæc omnia illi in petenda dilatione vehementissime perstiterunt. Quod cum vidissent Catholici ad hoc eis diu negari² ut gesta multis verbis onerarentur, petierunt Cognitorem, ut eis quam petebant dilationem concederet. Et concessa est sex dierum dilatio, respondentibus exceptoribus, quando editio gestorum posset occurrere; et illis promittentibus, cum gesta edita fuerint, se suis prosecutionibus subscripturos.

¹ Forte, *potuissent.*

² Er. et Loy., *ad hoc eos diu negari.* Antiquior editio Am., *ad hoc eis diu negari*: id est, illud eis diu negari, nihil aliud conferre vidissent Catholici, nisi ut gesta redderentur prolixiora. Nam huc pertinet quod Catholicorum nomine Augustinus in parte secunda Collationis, cap. 56, petens ut Donatistis concedatur dilatio, « ne nolentes differre, » inquit, « prolixiora gesta faciamus. »

Collatio tertij diei.

CAPUT PRIMUM.—1. Tertio die Collationis, id est, sexto idus junias, ingressis partibus, primo loco, utrum edita eis gesta fuerint, Cognitor inquisivit. Respondit Officium, se ante diem quam promiserat edidisse, quod ex utriusque partis cautionibus probaretur. Et recitatae sunt cautiones, quibus constitit Catholicos accepisse gesta octavo idus junias hora diei quinta, Donatistas autem eodem die, tertia.

CAPUT II.—2. Secundo loco cum Cognitor jussisset principale negotium jam proponi; dictum est a Catholicis, olim se agere velle principale negotium, et hoc esse, ut crimina quæ solent Donatistæ dicere in Ecclesiam toto orbe diffusam, si possent, probarent. Responsum est a Donatistis, ut prius quæreretur qui essent qui agerent, ut moræ fierent de discussione personarum. De qua re cum diu confligeretur, Catholicis recusantibus, et ut remotis superfluarum mora-

rum tergiversationibus ad causam veniretur vehementer instantibus, contra Donatistæ obnixissime contendebant, ut personæ discuterentur, et flagitabant ut exprimerentur qui petissent ab Imperatore istam fieri Collationem. Volebant enim ut constaret Catholicos esse petitores, ut ex forensi jure possent discutere personas petitorum; cum jam in actione prima recitatum fuisset Catholicorum mandatum, ubi se ostendebant non petitores esse, sed defensores adversus crimina quæ illi eorum communioni objicere solent: cum ipsi prius exegerint, ut Ecclesiæ causa non forensibus formulis, sed magis divinarum Scripturarum testimoniis ageretur; confessique fuerint, lecto Catholicorum mandato, Scripturis sanctis eos Ecclesiæ causam firmare voluisse, seque ex eadem divinæ legis auctoritate vicissim acturos esse promiserint. Tunc ergo quasi obliti quid exegerint, et quid etiam ipsi polli-

citi fuerint, cum de Ecclesiae criminatione et purgatione Catholici proposuissent agi oportere, cœperunt¹ personas quærere petitorum, ut eas possent ex forensi jure discutere. Contra ergo Catholici resistebant, et propter præscindendas moras, quas eos et præparare audierant, et innectere jam videbant, perseveranter instabant, ut Ecclesiae causa potius ageretur. In conflictu perventum est, ut Imperatoris præceptum quo Collationem jussisset fieri legeretur, ut eo modo petitorum persona constaret. Videbatur enim et Cognitori, ne quid Donatistis etiam de ipso jure forensi, veluti justa poscentibus negaretur, prius petitorum constituendas esse personas. Præcepto ergo imperiali recitato, Collationem petisse Catholicos declaratum est, eamque esse concessam. Tunc Donatistæ etiam preces quibus ab eis illa Collatio petita est, postulare cœperunt. Hic cum eis ipse Cognitor responderet, in pragmatico rescripto preces inseri non solere: ad id se converterunt ut mandatum Catholicorum, quo mandaverant peti ab Imperatore Collationem, eosdemque legatos quos ad hoc impetrandum miserant, sibi ederent atque proderent; asserentes discutere se debere quæ mandata sunt, atque ibi invenire posse mandata Catholicorum quæ de illis Imperatori locuti sunt. Hoc cum intelligerent Catholici ad hoc inquiri, ut invenirentur occasiones quibus prolixo temporis moræ ac dilationes ingererentur, asserebant omnino quod poterent ad causam non pertinere; quandoquidem Collationem ab eis petitam ipse Imperator apertissime ostenderet, cui Cognitorem dederat, ut superstitionem manifesta ratio confutaret. Et vehementer urgebantur, ut remotis omnibus morarum interpositionibus, et aliarum interponendarum inquisitionibus, id potius ageretur quod ea Collatione agi ab Imperatore præceptum est, quam et petitam ab illo et concessam esse constabat.

CAPUT III. — 3. Inter hæc etiam de catholico nomine, apud quos potius esset, pauca ab utraque parte invicem dicta et objecta sunt, et jussum est principali causæ potius reservari. Et post aliquanta identidem, cum catholici nominis facta mentione dicerent Donatistæ apud se potius esse Catholicam; interlocutus est Cognitor, se interim sine cujusquam præjudicio non posse aliter appellare Catholicos, quam eos appellavit Imperator, a quo Cognitor datus est: illos autem quanto magis se esse catholicos dicerent, tanto magis jam causam ipsam remotis morarum interpositionibus agere debere, in qua probare possent se potius esse catholicos. Illic Donatistæ post tantas moras et tot interlocutiones Cognitoris contra eos prolatas, exigentis ut causa potius ageretur, atque testantis de legatorum personis, vel mandato quod eis injunctum est, nec ad causam aliquid pertinere, nec sibi aliquid ut hinc requireret fuisse præceptum; dixerunt ut si in legatis, vel mandato quod eis datum est manifestando, nolissent Catholici obtemperare judicatis, saltem hoc responderent, utrum loco petitorum consisterent: multum

¹ Am. et Ex. cœperant.

mirantibus Catholicis, cur eos Donatistæ dixerunt, in edendo legatorum mandato non parere judicatis; cum potius contra ipsos tam multis interlocutionibus Cognitor pronuntiaverat. Interrogaverunt ergo Catholici, quibus judicatis non paruerint. Et Donatistis ad hoc non respondentibus, interlocutus est Cognitor, ad illud quod de loco petitoris Donatistæ quæsierant, Catholici responderent. Et responderunt se hoc proponere, ut crimina quæ solent Donatistæ communioni eorum objicere vel probentur, vel diluantur; ut possit Donatistarum separatio vel defendi vel corrigi. Tunc Cognitor cum responsionem a Donatistis exigeret, responderunt, Afros qui se catholicos dicerent, alienam causam velle defendere, hoc est, totius orbis Ecclesiam; de qua sibi nihil debere præjudicari, cum inter Afros hoc negotium ventiletur; et exspectari potius Ecclesiam transmarinam, ut qui vicerint, ipsi ad eam pertinere videantur, et ipsi habeant catholicum nomen: sed in fine prosecutionis suæ rursus de persona petitoris ut sibi responderetur, postulaverunt. Hic Catholici ad utrumque breviter responderunt; et quia de personis jam primo et secundo judicio quæstio fuerit terminata; et quia Ecclesiae toto orbe diffusæ cui testimonium perhibet Scriptura divina, ipsi, non Donatistæ, communicant, unde catholici merito et sunt et vocantur. Donatistæ autem responderunt, non catholicum nomen ex universitate gentium, sed ex plenitudine Sacramentorum institutum: et petiverunt ut probarent Catholici sibi communicare omnes gentes (a). Quod Catholici cum gratissime acciperent, et peterent ut hoc probare permitterentur; rursus illi de mandato illo, quod legatis injunctum, edi sibi petiverant, quæstionem refricare cœperunt, et a causa Ecclesiae, quæ jam in medium discutienda pervenerat, iterum resilire, modo mandatum supra dictum petendo, modo de petitoris persona ut constaret instando, modo ut de his ipsis quæ petierant judicaret Cognitor, exigendo; de quibus jam toties fuerat interlocutus, et eos illa frustra petere pronuntiaverat.

CAPUT IV. — 4. Sed Cognitor, quanquam videntur non recte petere edi sibi mandatum quod legatis injunctum est; quia, id quod sufficiebat ad causam, Collationem petitam concessamque, constabat; non ei tamen videbatur, injuste illos petere ut petitoris persona constaret. Catholici autem videntes, quod jam sibi fuerat antea nuntiatum (et hoc eorum intentione satis intelligebant), non ob aliud Donatistas personas quærere petitorum, nisi ut liceret eis personarum discussione longissimas temporum et dilationum moras inserere; quoniam vehementer volebant ut perveniretur ad causam, in qua se nihil habere quod dicerent, sicut res ipsa vel sero postea patefecit, plenissime sciebant: hoc ergo videntes Catholici, noluerunt personam suscipere petitorum, asserentes non se objicere crimina, sed objecta defendere; quæ cum defendissent, et falsa esse demon-

(a) Confer Augustini epist. 95, n. 25.

strassent, consequenter eos apparere qui sint, et quanta iniquitate se ab unitate diviserint. Hic Donatistæ asserebant, quocumque modo etiam de ipsis criminibus quæ vellent diluere, ultro Catholici cogèrent sibi adversarios respondere, petitorum eos habere personam. Sed Catholici respondebant, ad hoc se petisse Collationem, non ubi objicerent diluenda, sed ubi objecta diluerent: quoniam et mandatum Donatarum adversus traditores et persecutores factum erat; et verba Primiani, quando prius a Catholicis de Collatione conventus est, crimen eis eum objicere testabantur, ubi dixerat, *Indignum est ut in unum conveniant filii martyrum et progenies traditorum* (a): et quamvis tunc conferre nolisset, postea tamen in iudicio præfectorum se audiri et discuti velle dixerat. Quem eorum de Collatione consensum tenentes Catholici, hoc ut fieret ab Imperatore petiverant.

5. Tunc jussit eos Cognitor objecta a se crimina jam probare, nec de petita Collatione personam petitoris ostendi, si etiam utrique petisse probarentur. Hic Donatistæ identidem petere cœperunt, ut de persona pronuntiaret. Et pronuntiavit Cognitor, dicens, si Collationem pars utraque petivisset, eum esse petitorum qui crimina objiceret. Et exegerunt Donatistæ, ut probaretur a Catholicis, utrum Collationem utrique petiverint. Ubi Cognitor cum dixisset, *Hoc Catholici probare debent*; ortus est iterum moratorius conflictus de catholico nomine et Donatarum et Cæcilianistarum. Deinde obtulerunt Catholici gesta habita in iudicio præfecturæ, quibus probarent etiam Donatistas Collationem petisse. Quæ cum jussisset Cognitor recitari; rursus illi ad præterita redierunt, et de his ut pronuntiaret Cognitor flagitare cœperunt, de quibus toties pronuntiaverat, id est, de persona et de mandato legatorum, quod sibi ut ederet toties superfluo postulaverant. Hoc autem agebant, quantum intelligebatur, timentes ne gesta præfectoria legerentur, ubi suam causam quibusdam inconsideratis et temerariis responsionibus vulneraverant. Diu itaque conflictatum est ab eis, et maxime cum ipso Cognitore; cum ipsi peterent edi sibi mandatum legatis injunctum, aut pronuntiaret eos hoc superfluo petivisse: ille autem et pronuntiasse se diceret, et pronuntiaret hoc omnino ad præsens non pertinere iudicium, ubi declararetur imperialibus litteris quid petatum esset quidve concessum. Et tandem aliquando ad jussum ejus cœperant gesta præfectoria recitari. Quorum gestorum cum dies et consules fuissent recitati (b), continuo rursus Donatistæ interruperunt, et eadem illa præterita poscere cœperunt. Sed cum Cognitor interloqueretur, debere gesta recitari, ut de petitoris persona constaret; illi contra b initio cœperunt dicere, esse gesta priora, quæ deberent potius recitari. Contra a Catholicis dictum

est, ideo illos nolle ut gesta præfectoria legerentur, quod in eis prosecutiones proprias formidarent.

CAPUT V. — 6. Obtulerunt ergo Donatistæ gesta proconsularia, et vicariæ præfecturæ (a), ubi Catholici petierant eos actis municipalibus conveniri, ut Collatione utrorumque facta error de medio tolleretur, longe antequam ipsam Collationem ab Imperatore petivissent: et his gestis Catholicos volebant ostendere, loco assistere petitorum, quia illic eos dixerant *hæreticos, multa contra divinas leges humanasque committere*. Contra hoc Catholici dicebant, ideo se etiam tunc flagitasse Collationem, ut contra eorum crimina pro Ecclesia responderent. Itaque petiverunt sæpius, ut si ea gesta recitanda essent, quæ priora esse constaret; illa potius legerentur, ubi Donatistæ primitus causam Cæciliani ad imperatorem Constantinum per Anulinum proconsulem accusando miserunt: recitatisque gestis quæ ipsi proferebant, non sunt recitata illa quæ apud præfectos habita jam cœperant recitari. Et cœpit esse conflictus, ut si propterea gesta quæ Donatistæ protulerant prælata sunt gestis quæ Catholicis prolata fuerant, quia priora reperta sunt, ut ipsa potius recitarentur; saltem post ipsorum recitationem recitarentur etiam illa longe priora, ubi eos appareret in hac tota causa quæ agebatur, primitus accusatores exstitisse per proconsulem apud Imperatorem. Ista ergo ne recitarentur, vehementer Donatistæ obluctabantur, multis et multiplicibus prosecutionibus resistentes, sicut obluctati fuerant et extorserant ne illa præfectoria legerentur. In hac autem obluctatione sæpe repetebant illud jam detritum, et tot interlocutionibus Cognitoris repulsum, de mandato legatorum sibi edendo. Repetebant etiam quæstionem, quæ fuerat jam ante transacta, Utrum testimoniis Legis, an publicis gestis Catholici agere mallent. Et dicebant, ut si testimonia divinæ Legis eligerent, facerent omnium legum publicarum gestorumque jacturam; si autem publicis legibus et gestis agere potius vellent, omitterent divina documenta. Et tamen si hoc eligerent Catholici, ut publicorum gestorum documentis potius agerent, dicebant se Donatistæ nec hoc permissuros, ut ea quæ a Catholicis offerebantur gesta legerentur; eo quod haberent validam temporis præscriptionem, illam scilicet, de qua eis fuerat sufficienter et a Catholicis, et ab ipso Cognitore responsum, quia ipsam causam lapsam et agi jam non posse dicebant, quia dies transierat quo menses quatuor complerentur. Vehementer enim eos timere apparebat, ne gesta legerentur, quibus doceretur a majoribus corum Cæcilianum apud Imperatorem primitus accusatum, et deinde iudiciis et ecclesiasticis et imperialibus absolutum atque purgatum: hoc est, ne ipsa causa omnino, propter quam ventum fuerat, ageretur, ubi se evidentissime superari posse sentiebant. Sic autem volebant et timebant, ut hoc etiam confiteri cogerentur, dicentes quod sensim, id est, paulatim, inducerentur

(a) Vide infra, lib. post Collationem, nn. 1, 2.

(b) In Collat. 3, cap. 141, a Martiali exceptore recitari cepit: « Exemplum actorum sub die tertio calendæ februarias Ravennæ, D. N. Arcadio PP. Augusto et Probo IV a COSS. » id est, anno Christi 406.

(a) Exhibentur infra in Appendice.

in causam, et ad causam internam deducerentur: quod utique optare deberent, si non de inanibus et moratoris prescriptionibus; sed de ipsius causae veritate confiderent.

CAPUT VI. — 7. Contra ergo Catholici cum vehementer conarentur, ut ad causam perveniretur, quo eos prorsus nolle pervenire cernebant, respondebant tamen iterum atque iterum eisdem ipsis quae illi toties jam transacta repetebant. Et quoniam duo erant quae in medium venerant; unum de editione mandati quod legatis injunctum est, alterum utrum divinis testimoniis, an gestis publicis Catholici agere mallent; de mandati illius editione et Catholici responderunt, non ad eos, neque ad praesentem causam omnino pertinere; et ipse Cognitor, quod saepius pronuntiaverat, iterum pronuntiavit, legatorum personam et mandatum quod susceperunt omnino se non posse discutere, et ab eo quod sibi injunctum est non debere discedere: quandoquidem satis apparebat imperialibus litteris quibus iudex huic causae fuerat constitutus, Collationem ab Imperatore concessam. De illo autem altero, ubi quaerebant quid eligerent Catholici, utrum divina documenta, an gesta publica; saepius Catholici responderunt, si Donatistae hominum crimina non objicerent, quae velut traditoribus objicere consueverunt, sed tantummodo id quaeretur, quae, vel ubi esset Ecclesia, nihil se acturos publicis gestis; sed Scripturarum divinarum tantummodo testimoniis: si autem in illa hominum accusatione et criminatione persisterent, quia et ipsi ista nisi talibus gestis demonstrare non possent, sine dubio et Catholicos hujusmodi crimina gestis publicis defensuros; aliter enim ista nec accusari poterant, nec defendi. Haec eis saepius et a Catholicis et ab ipso Cognitore repetita et inculcata sunt, multis et variis modis multarum prosecutionum illis ad eadem redeuntibus; et eadem repetentibus, ne ageretur causa, et ne gesta legerentur quae jam in manibus esse cernebant. Sed aliquando vicit Cognitor tam longas obstinationes; et jussit recitari quae a Catholicis data sunt; et coepit tandem agi causa, propter quam tot episcopi partis utriusque convenerant. Quod mirabiliter factum est, ut cum Donatistae propterea quaerere petitoris personam ne perveniretur ad causam, ipsa inquisitio petitoris subito in medium mitteret causam.

CAPUT VII. — 8. Tertio ergo loco haec acta sunt. Lecta est relatio Anulini proconsulis ad imperatorem Constantinum: quam quaerentibus Donatistis unde prolata sit; Catholici responderunt in archivo proconsulis, si dubitarent, esse quaerendum. In qua relatione evidentissime continetur, ipsos primitus ad imperatorem Constantinum per memoratum proconsulem ea quae Caeciliano crimina objiciebant accusando misisse. Qua perlecta Donatistae quaerere coeperunt, quem sibi Catholici dicerent patrem. Quibus cum ab eis esset responsum secundum Evangelium, ubi scriptum est, *Ne vobis dicatis patrem in terra; unus est enim pater vester Deus (Matth. xxiii, 9)*: etiam hoc auditu nihi-

lominus quaerere coeperunt, utrum eis Caecilianus pater esset; an mater. Cum jam dictum fuisset a Catholicis, nec patrem sibi eum esse nec matrem; sed fratrem, sive bonum, si bonus esset, sive malum, si malus esset, quia et malus propter Sacramenta communia frater esset: hinc aliquanto diutius conflixerunt, Donatistis eadem repetentibus; et Catholicis eadem respondentibus. Nam et hoc objecerunt Donatistae, quomodo diceret Apostolus, *Et si multos paedagogos habetis in Christo, sed non multos patres: in Christo enim Jesu per Evangelium ego vos genui (I Cor. iv, 15)*. Et responsum est a Catholicis, hoc honorificentiae causa dictum propter evangelicum ministerium quod dispensabat Apostolus. Nam patrem ad fidem salutemque aeternam non esse nisi Deum. Neque enim posset contrarium Christo Apostolus loqui, ut cum ille diceret, *Ne vobis dicatis patrem in terra; unus enim pater vester Deus*; contra Apostolus, tanquam resistentis verbis Christi, patrem se diceret eorum, quibus annuntiaverat Evangelium: nisi esset utique distinguendum, quid divinae gratiae, quid humanae honorificentiae causa diceretur.

9. Quaesierunt etiam, quis ordinaverit Augustinum, nescio quas, sicut jaetabatur, calumnias preparantes. Ubi cum eis intrepide responderet, a Megalio se ordinatum, qui tunc fuerit primas episcoporum in Numidia Ecclesiae catholicae; et urgeret instanter, ut jam proferrent quae preparaverunt, ut ibi etiam calumniosi demonstrarentur: illi intentionem in aliud detorserunt, redeuntes ad Caeciliani personam, quam dicebant catholicae (a) Ecclesiae non obesse, etiamsi vera ejus crimina monstrarentur; et tamen etiam ipsa non posse vera monstrari.

CAPUT VIII. — 10. Tunc itaque Donatistae protulerunt litteras, quas ab universo concilio suo se accepisse dicebant (b), quibus responderetur mandato Catholicorum, quod primo die actionis fuerat allegatum; et die sequenti antequam ad secundam actionem die tertio veniretur, data notoria Donatistae edisibi poposcerant, ut instructi possent ad cognitionem venire. Et fortasse propter has litteras diligenter scribendas etiam ipsa secunda actione dilationem petiverunt, quae illis sex dierum concessa est. Quarto itaque loco haec acta sunt: lectae sunt supra dictae litterae Donatarum, quibus conati sunt respondere mandato Catholicorum, quod gestis primae actionis insertum est. Cui mandato non eos potuisse respondere inveniet qui utraque legere et considerare voluerit: primum¹, quia testimonia ex Lege et Prophetis et Psalmis et apostolicis atque evangelicis Litteris deprompta, quibus ostenditur Ecclesia catholica per totum mundum diffundi, incipiens ab Jerusalem, unde in propinqua et longinqua crescendo etiam in Africam venit, et in alia loca et civitates per quas primitus dilatata est, in quibus multae Ecclesiae ad

¹ Hic restituimus, *primum*, ex editione Am. pro quo apud Lov. perperam substitutum erat, *comperiet*.

(a) Juxta Morel legendum est, *quam dicebant Catholice*. vide Element. Critic., pag. 254. M.

(b) Exstant infra in Appendice.

ipsam unicam pertinentes, apostolico labore fundatae sunt, quibus Donatistas non communicare manifestum est; non solum non pertractare, sed omnino nec attingere voluerunt; nec aliquod testimonium in tam proluxa epistola sua proferre ausi sunt de Scripturis sanctis, quo assererent Ecclesiam partis Donati esse praedictam et praenuntiatam: sicut tam multa Catholici protulerunt pro Ecclesia cui communicant, quae incipiens ab Jerusalem toto orbe diffunditur. Has ergo partes testimoniorum tantorum cum omnino non attingissent, sed tanquam in illo mandato Catholicorum, cui respondere videbantur, dicta non fuerint, praeterissent; illud ostendere tentaverunt prolatis multis testimoniis divinarum Scripturarum, quod Ecclesia Dei non cum malorum hominum commixtione futura praedicta sit. Et tamen postea cum ad evangelicam similitudinem venissent, quam Catholici in mandato suo posuerant de retibus in mare missis, quibus congregari dixit Dominus omnia genera piscium, et bonos a malis in littore, hoc est in fine saeculi separari: etiam ipsi fassi sunt, in Ecclesia esse permixtos saltem occultos malos. Zizania vero inter triticum non in Ecclesia, sed in ipso mundo permixta dixerunt; quoniam Dominus ait, *Ager est hic mundus* (Matth. XIII, 47-50, 58). De area sane, cui paleam Catholici dixerant usque ad tempus ventilationis admixtam, tanquam omnino in Evangelio nihil tale scriptum sit, exponere similitudinem istam nec conati quidem sunt; sed quasi hoc a se ipsis Catholici dixerint, eam tantummodo reprehenderunt, velut ex testimonio Jeremiae prophetae, qui ait, *Quid paleis ad triticum* (Jerem. XXIII, 28)? non attendentes unde hoc ille dixisset. Non enim aiebat de Ecclesia, sed de divinis Prophetarum visionibus et humanis somniis, ne ullo modo compararentur. Illam quoque similitudinem de ovibus et haedis qui simul pascuntur, et in saeculi fine segregabuntur, quam inter alias Catholici ex Evangelio posuerant (Matth. XXV, 52, 53), omnino attingere noluerunt. Neque enim poterant illic dicere, etiam haedos a pastoribus in communibus pascuis ignorari, sicut dixerant inter retia pisces malos in mari a piscatoribus non videri.

41. Item cum Catholici in mandato suo volentes ostendere toleratos a bonis in Ecclesia malos, nec bonos malorum contagione pollutos, commemorassent exempla Prophetarum et ipsius Domini Christi et Apostolorum, et post haec etiam honorum episcoporum, et iudicio ipsorum quoque Donatistarum qui quosdam suorum in Maximiani schismate positos negaverunt Maximiani contagione pollutos: illi in suis litteris ad haec respondere conati, de Prophetis, et de Domino Christo et Apostolis quodcumque dixerunt; de episcopis autem et Maximianistis siluerunt. In episcopis enim premebantur auctoritate Cypriani, cujus verba ex epistola ejus prolata Catholici in suo mandato posuerunt; quibus manifestissime ostendebatur, et praecipisse ut pro unitate in Ecclesia mali tolerarentur, nec propter ipsos Ecclesia relinquere-
tur (*Epist. ad Maximum*); et quosdam collegas suos

etiam ipsum, a quorum malis moribus longe abhorrebat, et de quorum factis pessimis non tacebat, in Ecclesia tolerasse (*Serm. de Lapsis*). Hujus ergo auctoritate oppressi Donatistae, cum de Prophetis et Domino Christo et Apostolis aliquid dixissent, ad hoc tamen, non tolerandos¹ in Ecclesia permixtos malos, de episcopis omnino nihil dicere voluerunt. Et tamen etiam de Juda traditore, et de his quos Paulus toleravit per invidiam Christum annuntiantes, ipse Cyprianus sic intellexit, sic scripsit, quemadmodum ea Catholici in suo mandato posuerunt: quod et Dominus Judam ad exemplum malorum in Ecclesia tolerandorum pertulerit (*Joan. VI, 71, 72*); et Paulus eos de quibus talia dixit, non extra, sed intra Ecclesiam sustinuerit (*Philipp. I, 15-18*). De Maximianistis autem quid responderent, cum adhuc homines viverent, de quibus possent apertissime facillimeque convinci? Proinde ad illud quod in mandato suo Catholici dixerant, eosdem Maximianistas a Donatistis per iudicia publica basilicis pulsos, utcumque respondere conati sunt, non se criminaliter accusasse, aut ad communionem suam invitum aliquem coegisse, sed *res suas vel suorum civiliter repetisse*: obliti quod Primianus aliquando dicendum apud Acta mandavit (*a*), *Illi auferunt aliena, nos intermittimus ablata*. Ad illa vero quae de Maximianistis in Catholicorum mandato dicta sunt, quod a se damnatos in integro honore susceperint, quod Maximiani socios ab illo pollutos esse negaverint, quod Baptismum ab eis in schismate datum approbare potius quam rescindere atque iterare maluerint; nec leviter respondere tentaverunt: sed illa omnia miro quodam silentio; tanquam dicta non fuerint, transierunt.

42. De ipso etiam Baptismo quod in illo mandato a Catholicis dictum est Apostolum de quibusdam dixisse, *Veritatem in iniquitate detinent* (*Rom. I, 18*); ut ostenderetur fieri posse, ut non destruenda veritas in destruenda iniquitate teneatur; aut non intellexerunt, aut id quod ipsi intellexerant, ne ab aliis intelligeretur, verbis suis obscurare voluerunt, dicentes, hoc Apostolum de Gentilium errore dixisse: quasi ad rem pertineat de quorum errore dixerit, cum tamen ostenderit posse veritatem in iniquitate detineri; ut haec duo cum in uno homine inventa fuerint, et approbetur veritas et iniquitas corrigatur: sicut Catholica facit, cum agnoscit in Donatistis, et amplectitur Sacramenti veritatem, detestatur autem in eis et corrigit haereticam iniquitatem. Et illud quod a Catholicis in mandato dictum est, non ideo destruendum Baptismum Christi, quia eum etiam haeretici tradunt; sicut non ideo negandus est Christus, quia eum etiam daemones confitentur: similiter aut non intellexerunt, aut obscurare voluerunt, dicentes Catholicos contra martyres locutos, non tamen exprimentes quos martyres dicerent. Dicentes etiam eos

¹ Forte, *ad ostendendum non tolerandos*, etc.

(a) Acta illa saepe citat Augustinus, et ex iis verba Primiani refert, Enarr. in Psal. 56, serm. 2, n. 18; in lib. 4 contra Cresconium, cap. 47, n. 57; et in lib. post Collationem, capp. 16 et 51, nn. 1, 20, 55.

dæmoniis velle communicare : quasi hæreticis communicetur, quando eorum anathematizatur iniquitas, quamvis in eorum consecratione inventus Baptismus non destruat; sicut anathematizatur iniquitas demonum, quamvis in eorum confessione auditam nomen Domini non negetur.

13. De persecutionibus etiam quas perpeti se queruntur, multa in suis litteris posuerunt : nec tamen respondere ausi sunt ad illud quod in mandato Catholicorum dictum est, quod ipsi primitus apud Constantinum imperatorem accusaverunt Cæcilianum ; qui de imperatorum legibus conqueruntur, invidiam (a) Catholicorum exaggerantes, sive mortes, quas eorum Circumcelliones sibimetipsis inferunt, sive omnia quæ non pro communione Donati, sed pro sceleribus quibus violenter sæviunt, nefarieque vivunt, per leges publicas disciplinasque patiuntur : sicut etiam de oppido Vagaitano (b) commemorasse ausi sunt ; ubi manifestatum est quanta mala commiserint, et quam minora perpessi sunt.

14. Ad illud quoque in Catholicorum mandato, quod dictum est de purgatione et absolutione Cæciliani et Felicis Aptuginensis, de quorum criminibus apud imperitos solebant Catholicis magnam invidiam concitare ; cum illic tota causa propter quam venerant, versaretur ; nihil omnino respondere in tam prolixis litteris voluerunt : quia et in eo quod dicebant, et divinis testimoniis velut astruebant, non esse malos in Ecclesia tolerandos, sed ab eis recedendum propter contagium peccatorum ; ita se dicere demonstrabant, ut tamen ignoratis peccatis alienis neminem maculari posse faterentur. Hoc enim et de malis piscibus dixerant, quod sicut illos latentes in fluctibus, quamvis jam intra retia, non vident piscatores ; sic latentes malos in Ecclesia nesciunt sacerdotes, et ab eis ideo minime polluuntur. Nec tamen vel leviter vel tenuiter in tam prolixis et tanta dilatione accepta conscriptis litteris probare conati sunt, quod maxime in mandato Catholicorum commemoratum est, ut probarent non solum vera esse crimina Cæciliani (nam hoc parum est) ; sed etiam Ecclesie, quæ per omnes gentes usque ad terræ terminos dilatatur, ea probari et innotescere potuisse, ut consequenter saltem secundum ipsos posset cognitorum peccatorum contagione maculari.

CAPUT IX. — 15. Cum itaque litteræ Donatistarum recitatae fuissent, voluit Cognitor, ut etiam quæ Catholici recitanda dederant legerentur. Sed Donatistæ ad ea quæ scripserant ut responderetur, flagitare cœperunt. Quod et Catholici magis volebant, ne illæ litteræ sic manerent, quasi eis non potuerit responderi. Incipientibus ergo Catholicis respondere, Donatistæ interrumpere et obstrepere cœperunt, ne perpetuus respondentis sermo decurreret, sicut eorum litteræ nullo interpellante fuerant recitatae. Volentibus ergo Catholicis divina testimonia quæ ipsi

posuerant, et ea quæ illi¹ commemoraverant, ostendere quemadmodum essent accipiendâ, ne inter se deprehenderentur esse contraria, cum essent utraque divina, et utique consona, non dissona, esse deberent, primitus de areæ similitudine cœperunt dicere. Tunc Donatistæ interrumpentes, dixerunt quod de area non legeretur in Evangelio scriptum (a). Cumque expressius a Catholicis locus Evangelii commemoraretur ; rursus interrumpendo dixerunt, occultos malos dictos esse paleam postea ventilandam. Inde inter strepitus et interruptiones eorum, de zizaniis et tritico dissensio nata est, propter mundi nomen, quo Donatistæ volebant intelligi Ecclesiam, quia scriptum est, *Ager est hic mundus*. Et multa testimonia protulerunt, quibus sancta Scriptura mundum non nisi malos commemorasset ; sicuti est, *Qui dilexerit mundum, non est charitas Patris in illo* (1 Joan. II, 15) ; et cætera talia : ut quasi ex hoc ostenderent, mundi nomine Ecclesiam significari minime potuisse. Contra Catholici alia testimonia proferebant, quibus in bono mundi nomen esse positum ostenderetur ; sicuti est, *Deus erat in Christo mundum reconcilians sibi* (II Cor. V, 19) : et cætera hujusmodi, ubi ostenderetur Ecclesia, quoniam ipsa utique per Christum reconciliatur Deo. Et hæc agebantur, Catholicis sermonem suum proseguendo perpetuare conantibus, illis autem ne id fieret perstreptibus ; cum suam responsionem non reservarent, sicut Catholici fecerant, cum eorum epistola legeretur ; sed crebras contradictiones interponendo, ne Catholicorum prosecutio imperturbata procurreret, impedirent.

16. Flagitantibus itaque patientiam eorum Catholicis, et per multas Cognitoris interlocutiones vix inpetrantibus ; responderunt litteris eorum, ostendentes multis sanctarum Scripturarum testimoniis et exemplis, malos in Ecclesia nunc sic esse permixtos, ut quamvis debeat vigilare ecclesiastica disciplina, ad eos non solum verbis, sed etiam excommunicationibus et degradationibus corripiendos, tamen non solum in ea latentes nesciantur, sed plerumque propter pacem unitatis etiam cogniti tolerantur : sic ostendentes divina testimonia consonare, ut et illa quibus commendaretur Ecclesia cum malorum commixtione, hoc tempus ejus significarent, qualis est in præsentis sæculo ; et illa testimonia quibus commendatur non habere commixtos malos, illud ejus tempus significarent, qualis venturo sæculo in æternum futura est. Sicut nunc mortalis est, id est, ex mortalibus hominibus constat ; tunc autem immortalis erit, quando in ea nemo morietur : sicut ipse Christus isto tempore fuit pro illa mortalis, post resurrectionem autem jam non moritur, et mors illi ultra non dominabitur (Rom. VI, 9) ; quod etiam Ecclesie suæ in fine sæculi præstiturus est. Hæc duo tempora Ecclesie, quæ nunc est, et qualis tunc erit, significata est etiam duabus piscationibus : una ante resur-

(a) Juxta Morel, Elem. Critic., pp. 279, 280, in invidiam. M.

(b) Pro, Vagaitano.

¹ Am. Er. et Loy., *illuc*. Legendum, *illi* ; ut ad Donatistas referatur.

(a) confer lib. 2, contra Gaudentium, cap. 4, n. 4.

rectionem Christi, quando mitti jussit retia, nec sinistram nec dexteram nominans partem (*Luc. v. 4-10*); ut nec solos malos, nec solos bonos, sed commixtos bonis malos intra retia suorum Sacramentorum futuros doceret: post resurrectionem autem, quando jussit retia mitti in dexteram partem (*Joan. xxi, 6-11*); ut post resurrectionem nostram bonos solos in Ecclesia futuros intelligeremus, ubi ulterius hæreses et schismata non erunt, quibus modo retia disrumpuntur. Nam et Evangelium non tacuit in prima piscatione commemorare retia esse disrupta: et in novissima dictum est, *Et cum tam magni essent pisces, retia non sunt disrupta*. De tali Ecclesia dictum esse, quod per illam non erat transiturus incircumcisus et immundus (*Isai. lxi, 1*). Ad imundos enim pertinere schismaticas separationes, quæ tunc non erunt, quia retia non sunt disrupta. Hoc etiam significasse, quod corvus avis immunda exierit de arca, et non redierit. Quæ tamen arca exeunte corvo non utique omnibus immundis animalibus caruit, sed in ea fuerunt et munda et immunda usque ad diluvium (*Gen. vii et viii*), sicut in Ecclesia boni et mali usque ad sæculi finem. Sed sicut non de immundis, sed de mundis animalibus Noe obtulit sacrificium; ita non ii qui mali sunt in Ecclesia, sed ii qui boni sunt perveniunt ad Deum.

17. De Prophetis etiam, quia dixerant Donatistæ in litteris suis, non eos communicare illis in quos mala tanta dixerunt; responderunt Catholici, quod unum templum fuerit quo universi utebantur, nec quemquam Prophetarum, qui tanta dixerunt in malos, constituisse sibi aliud templum, sacrificia, sacerdotes. Et quod Donatistæ in litteris suis posuerunt testimonia Scripturarum, quibus ostenderent ad peccata parentum etiam filios pertinere; cum hoc utique nunquam recte intellectum sit, nisi de iis filiis qui parentum iniquitates imitarentur: responderunt Catholici, cum tanta in illum populum et acerba dicta sint divinis eloquiis, quæ etiam ipsi in suis litteris commemoraverunt, ut quasi nullus illic remansisse videretur bonus; non solum ibi fuerunt iidem ipsi Prophetæ sancti, verum etiam ex ipso populo exorti erant, quos ipse Dominus in suæ carnis adventu laudabiles reperit, sicut fuerunt Zacharias et Elisabeth, et sicut Joannes filius eorum, sicut Simeon senex et Anna vidua (*Luc. i et ii*). Unde apparet quam impie, quam calumniose objicerentur Catholicis toto orbe diffusis crimina Cæciliani; cum Simeoni et Annæ et cæteris talibus objici non possent crimina illius populi, in quo nati fuerant, sacramentis ejusdem populi consecrati, quæ crimina eidem populo non humana opinio, sed sermo divinus objecerat. Commemoratum est etiam testimonium propheticum, ubi signati sunt, ne cum malis perirent, qui gemebant facinora quæ fiebant in medio eorum (*Ezech. ix, 4*); nec tamen corporaliter separati sunt.

18. Deinde ibi commemoratum est qualis separatio bonis hoc tempore ab impiis et malis fieri debeat,

ne communicetur peccatis alienis; corde videlicet et vitæ morumque dissimilitudine: nec aliter intelligi debere quod scriptum est, *Exite de medio eorum, recedite inde, et immundum ne tetigeritis* (*Isai. lxi, 1*): id est, discernimini aliter vivendo, et immunditiam non consenseritis. Ibi etiam opportunissimo loco responsum est Donatistis ad illud quod dixerant, cum eos peteret Cognitor ut sederent, scriptum sibi esse, ut cum talibus non sederent (*Supra, Collationis die 2, cap. 1*). Dictum est enim a Catholicis, cum eorum litteris responderent, non sic intelligendam esse separationem a malis hoc tempore, quemadmodum illi intellexerant, qui secum tanquam cum impiis non sederunt, quia scriptum est, *Non sedi in concilio impiorum*. Cum utique si impios putarent, nec illud quod in eodem psalmo consequenter prohibetur, facere debuerunt. Nam ibi sequitur, *Et cum iniqua gentibus non introibo* (*Psal. xxv, 4*). Cum ergo illi intrassent cum eis quos impios putarent, quare non etiam sederunt; ut in utroque non corporalem, sed spiritualem consessum et ingressum devitasse viderentur? Ibi commemorata est etiam causa Maximianistarum toties jam illis objecta, ubi et se et illos quibus dilationem dederunt in Maximiani schismate positos, ejusdem in damnatione Primiani socios, tamen illius contagio dixerunt non esse pollutos; qui Cæciliani criminibus orbem christianum usque ad terminos terræ perisse contenderent.

CAPUT X. — 19. Ad hæc Donatistæ, cum validissimis Scripturarum documentis et exemplo suo de Maximianistis respondere non possent: ad illud quod jam peractum fuerat redierunt, dicentes mundum non bene intelligi Ecclesiam, in qua simul et triticum et zizania jussa sunt crescere: cum Catholici et tot testimonia divina jam commemorassent, quibus ostenderetur mundus etiam in bona significatione positus, et in ea non nisi Ecclesia posset intelligi; et quomodolibet acciperetur mundus, quando utrumque semen per mundum cresceret, non debere propter zizania totius mundi triticum deseri. Cum ergo hæc jam dicta fuissent, et quæstio ipsa jam terminata videretur; ad eam rursus summa inopia redierunt, eadem per eadem replicantes, quærentes quomodo potuerit diabolus in Ecclesia seminare zizania. Deinde calumniantes, quod duas Ecclesias Catholici dixerint; unam quæ nunc habet permixtos malos, aliam quæ post resurrectionem eos non esset habitura: veluti non iidem futuri essent sancti cum Christo regnaturi, qui nunc pro ejus nomine cum juste vivunt tolerant malos.

20. Ad hæc Catholici responderunt, etiam ipsos jam fuisse confessos, esse in Ecclesia vel occultos malos: et vicissim quæsierunt quomodo eos in Ecclesia diabolus seminaverit; quod illi quasi fieri non posset, de zizaniis requirebant. Repetierunt etiam Catholici testimonium Cypriani, qui eandem evangelicam similitudinem non aliter intellexit, quam ut in Ecclesia diceret esse zizania, nec latere, sed cerni (*Epist. ad Maximum*). Contra quod testimonium illi

omnino nihil ausi fuerant respondere; cum auctoritatem Cypriani tanti habeant, ut per illam conentur defendere quod male de iterando Baptismo sentiunt et faciunt. De duabus etiam Ecclesiis calumniam eorum Catholici refutarunt, identidem expressius ostendentes quid dixerint, id est, non eam Ecclesiam quæ nunc habet permixtos malos alienam se dixisse a regno Dei, ubi non erunt mali commixti; sed eandem ipsam unam et sanctam Ecclesiam nunc esse aliter, tunc autem aliter futuram; nunc habere malos mixtos; tunc non habituram: sicut nunc mortalem, quod ex mortalibus constaret hominibus; tunc autem immortalem, quod in ea nullus esset vel corpore moriturus: sicut non ideo duo Christi, quia prior mortuus¹ postea non moriturus. Dictum est etiam de homine exteriori et interiore, quæ cum sint diversa, non tamen dici duos homines: quanto minus dici duas Ecclesias, cum iidem ipsi qui nunc boni tolerant permixtos malos et resurrecturi moriuntur, tunc nec mixtos malos habituri sint, nec omnino morituri? De ipso quoque numero, quoniam Donatistæ Scripturarum testimonio unam Ecclesiam commendaverunt, velut contra duas quas Catholicos affirmasse jactabant; responsum est a Catholicis, etiam multas Ecclesias in Scripturis inveniri dictas, et septem ad quas Joannes scribit (*Apoc.* 1), quæ tamen multæ illius unicæ membra esse intelligerentur: ut hinc appareret multo minus sibi debere objici duas, cum eandem ipsam unam dixerint non talem nunc esse qualis in resurrectione futura esset, quandoquidem apostolicis Litteris non objiciantur multæ, ex quibus ipsa una constaret. Ad hæc Donatistæ rursus eadem replicare non destiterunt, insuper adjicientes et invidiose jactantes, quod Ecclesiam mortalem Catholici dixerint; et ideo negantes eam mortalem esse, quia Trinitas immortalis est, cujus gratia consecratur Ecclesia; et quia Christus ideo pro ea mortuus sit, ut eam faceret immortalem: quasi Catholici dixerint non eam fieri immortalem gratia Dei, et effuso pro ea sanguine Salvatoris: sed tempora esse discernenda dixerunt, præsens videlicet quo moriuntur omnes sancti, sicut mortuus est ipse Christus; et futurum, quo resurgent, et nullo morituro vivent cum illo qui jam resurrexit.

CAPUT XI. — 21. Hæc inter eos cum agerentur, et quamvis manifestâ atque dilucida Donatistis certantibus superflua replicarentur; promisit Cognitor de his se quæ satis audisset extrema sententiâ judicaturum, et jussit illud agi potius, unde exstiterit prima causa discidii. Tunc Donatistæ urgere cœperunt, ut de his quæ audisset primitus judicaret. Quod cum etiam Catholici exigent, et ille in eo quod dixerat permaneret, juberetque illud agi potius, ut causa primi discidii monstraretur; petierunt Catholici, ut quæ offerébant recitarentur. Quod cum fieri præcepisset, obnixius Donatistæ resistere cœperunt, et cogere ut jam de cognitis judicaret, eadem quæ transacta fuerant repetentes; et addentes, quod omnino

¹ Legendum forte, quia prius est mortuus.

judicare de illa causa non deberet, quam volebat agi recitatione eorum quæ a Catholicis oblata fuerant recitanda: dicentes hujus causæ Christum judicem esse debere; et invidiam facientes Catholicis, quod hominem petiverant judicem; dicentes etiam solita de persecutionibus quas perpeti viderentur. Ad hoc Catholici responderunt, nec de homine iudice postulato eos debere facere invidiam, qui et de causa Maximianistarum judicaverunt, nec eam Christo iudici servaverunt; et ipsam Cæciliiani causam primitus ad hominem, hoc est, ad imperatorem Constantinum accusantes miserunt: nec de persecutionibus, quod aliquid ab imperatoribus pro Ecclesia Catholici peterent, cum eorum Circumcelliones ducibus clericis tam horrenda mala committerent. Ubi frustra responderunt, nihil hoc ad sacerdotes pertinere; cum clericis ducibus illi talia fecisse asserebant.

22. Ibi etiam cum dictum esset, quod calce et aceto humanos oculos persecuti sint, in quo scelere diabolus crudelitate pervicerunt, qui hoc in sancti viri carne non fecit, quam in potestatem acceperat affligendam (*Job* 11); hic Donatistæ quæsierunt, utrum qui faciunt, filii essent diaboli, an qui patiuntur: quasi Catholici aliud quam passiones suas dixerint immanissimas a clericis et Circumcellionibus eorum. Verumtamen etiam hic non prætermiserunt Catholici, occasione oblata, eis Maximianistas objicere; et dixerunt secundum eorum sententiam meliores esse Maximianistas, quos apud tres vel eo amplius proconsules persecuti sunt. Illi enim si passi sunt, victi fecerunt¹. Et urgebant Catholici, ut responderent, utrum ex ipsis quos damnaverunt et persecuti sunt, non susceperint Felicianum, et utrum non eum habeant in collegio suo. Ad quod illi objectum sicut semper omnino obmutescentes, in aliud ierunt, objiciendo Catholicis, quod diabolus defendissent; quia dixerant cum sancti Job oculis pepercisse, unde illum isti crudelitate vicissent. Et susceperunt accusare diabolus velut defensum a Catholicis, dicentes cum magis crudeliter in carne Job oculis pepercisse, ut manerent ad spectaculum vulneris, quod universo corpori inflixerat. Quod multum mirum est, quare hoc pro magno dicere voluerint, nisi forte ut intelligerentur pie fecisse, qui oculos in hominibus persecuti sunt, ne cruciarentur videndo vulnera sua, quæ ab eis per totum corpus acceperant.

23. Sed cum iterum Donatistæ persecutiones quas patiuntur exaggerantes, suorum quasdam mortes commemorarent in oppido Bagaiensi; responsum est a Catholicis, eos hoc passos esse dum eorum violentiæ resistere, quam et iudici inferre conati sunt. In illo oppido commemoraverunt Catholici ab eis horrenda esse commissa, ita ut etiam basilica esset incensa, et in ignem missi codices sancti. Mortes autem illorum magis esse ex consuetudine quam habent, ut se ipsi præcipitent. Cumque his Donatistæ respondentes exaggerarent identidem velut persecutiones

¹ Legendum forte, illi enim persecutionem passi sunt, isti fecerunt.

quas paterentur; tanquam ex his fructibus suos adversarios malam esse arborem jactitantes; et petentes identidem ut de agro et zizaniis et de una et immortalis Ecclesia judicaretur; contra autem Catholici fructus eorum commemorarent schismata et rebaptizationes, et quod ipsi primitus majores suos apud Imperatorem accusassent, atque in hujusmodi mutuis obiectis diu conflictio versaretur: maluit Cognitor hæc omnia cohibere, promittens de his iudicium posterioris sententia: Et recitari jussit quod a Catholicis oblatum jam legi coeperat et fuerat interruptum. Sic peracta est causa Ecclesiae, quam magnopere Catholici curaverant a Cæciliani causa distinguere; quoniam ei non posset cujuslibet præjudicari criminibus, quæ contra omnes humanas criminationes tot testimonia divina meruisset. Ex hoc jam coepit agi etiam causa Cæciliani.

CAPUT XII. — 24. Quinto ergo loco hæc acta sunt. Recitatae sunt duæ relationes Anulini præconsulis ad Constantinum imperatorem: una quæ jam superius erat recitata (*Supra*, n. 8), qua ostendit majores Donatarum, id est, de parte Majorini, dedisse sibi chartas criminum Cæciliani, et postulasse Constantino mittendas, sequè illas memorato imperatori misisse: altera autem qua ostendit ex ejusdem imperatoris jussione denos ex utraque parte, ad agendam causam, ut mitterent; eos se convenisse, atque illos promississe facturos. Tum deinde lectæ sunt etiam litteræ supra dicti imperatoris ad episcopos datæ; ubi eis causam Cæciliani injunxit audiendam (*a*). Atque inde ex ordine legi coepit etiam episcopale iudicium Melchiadis Romani episcopi et aliorum eum illo Gallorum et Italarum episcoporum, in eadem urbe Romæ factum; cujus iudicii prima pars, id est, gestis primii diei recitatis; ubi accusatores Cæciliani qui missi fuerant, negaverunt se habere quod in eum dicerent; ubi etiam Donatus a Casis-Nigris in præsentem convictus est, adhuc diacono Cæciliano schisma fecisse Carthagine; de Carthaginis enim schismate exorta est adversus Ecclesiam catholicam pars Donati: ubi etiam promiserunt iidem adversarii Cæciliani alio die se representaturos, quos causæ necessarios subtraxisse arguebantur; et hoc mentiti; ulterius ad iudicium accedere noluerunt: hac ergo iudicii parte recitata, cum coepisset recitari quid alio die gestum sit; interruperunt Donatistæ, et petere instantissime ceperunt, ut prius ea quæ offerebant recitarentur, asserentes non esse ordinis, ut prius absolutio Cæciliani, quem nondum accusaverant, legeretur; et de hoc aliquanto diutius conflixerunt: cum Catholici dicerent, non debere interrumpi quod legi jam coeperat, donec ejusdem iudicii omnia gesta terminarentur; illi autem e diverso assererent, ea quæ interrompebantur, nec incipi debuisse ut legerentur, quoniam non competeret prius defendi hominem quam accusari. Ad hoc Catholici respondebant, cum causâ schismatis a Cognitore quarretur, petisse ut illa legerentur, quæ oblata fuerant ad legendum; cum ageretur de persona

petitoris. Duas itaque ob res illa voluisse recitari; ut apparet eos primitus in hac causa hominem iudicem postulasse, qui faciebant Catholicis invidiam, quod in hac Collatione homo cognitor residebat; et ut petitoris persona constaret: et quoniam legi coepita fuerant, non debere interrumpi, sed usque ad finem recitando perducere. Inter hæc Cognitor, cum hoc primo voluisset, quod a Catholicis petebatur, ut ea quæ recitari coeperant finirentur; postea tamen ei Donatistæ extorserunt, ut ea quæ ipsi offerebant dilatis illis legi permitterentur.

CAPUT XIII. — 25. Tunc Donatistæ aliquantum prælocuti sunt, quod Mensurius qui fuerat ante Cæcilianum Ecclesiae Carthaginensis episcopus, tempore persecutionis tradiderit persecutoribus sanctas Scripturas. Et hoc ut probarent, legerunt ejus epistolam ad Secundum Tigrisitanum datam, qui tunc habebat primatum episcoporum Numidiæ. In qua epistola videbatur Mensurius velut de suo crimine confiteri: qui tamen non scripserat se sanctos codices tradidisse, sed potius ne a persecutoribus invenirentur abstulisse atque servasse; dimisisse autem in basilicâ Novorum quaecumque reproba scripta hæreticorum, quæ cum invenissent persecutores et abstulissent, nihil ab illo amplius postulasse. Verumtamen quosdam Carthaginiensis ordinis viros postea suggesti se præconsuli; quod illi fuerant qui missi erant ad Christianorum Scripturas auferendas et incendendas, quia non invenerant nisi nescio quæ ad eos non pertinentia; ipsas autem in domo episcopi custodiri, unde deberent proferi et incendi: præconsulem vero ad hoc eis consentire noluisse. In eisdem etiam litteris lectum est, eos qui se offerrent persecutionibus non comprehensi, et ultro dicerent se habere Scripturas, quas non traderent, a quibus hoc nemò quaesierat, displicuisse Mensurio, et ab eis honorandis eum prohibuisse Christianos. Quidam etiam in eadem epistola facinorosi arguebantur et fisci debitores, qui occasione persecutionis vel carere vellet onerosa multis debitis vita, vel purgare se putarent, et quasi ablucere facinora sua, vel certe acquirere pecuniam, et in custodia deliciis perfrui de obsequio Christianorum. Crimen tamen Donatistæ non ingerebant Mensurio, nisi de codicibus traditis: mentitum eum quippe dicebant, quod illi non fuerint codices sancti, et peccatum suum tegere voluisse; quamvis et ipsam fictionem criminarentur. Recitarunt etiam rescripta Secundi Tigrisitani ad eundem Mensurium pacificè data, ubi et ipse narravit, in Numidia persecutores quæ egerint: et qui comprehensi et Scripturas sanctas tradere nolentes, et multa mala passi et gravissimis supplicis excruciatii et occisi sunt: eosque honorandos pro martyrii sui merito commendavit, laudans eos non tradidisse Scripturas sanctas, illius mulieris exemplo, quæ duos exploratores in Jericho, in quibus figurarentur duo Testamenta, Vetus et Novum, tradere persecutoribus noluit (*Josue II*). Quod quidem exemplum si sub hac figura est intelligendum, Mensurium potius adjuvabat. In suis enim litteris Men-

a) Vide infra in Appendice.

surius reprehendebat eos qui Scripturas sanctas, quamvis eas non traderent se tamen habere faterentur; quod mulier illa non fecit. Neque enim eos exploratores qui quærebantur, apud se esse confessa est, sed negavit. Scripsit etiam Secundus, et ad se ipsum missos a curatore et ordine centurionem et beneficiarium, qui peterent divinos codices exurendos, eisque respondisse, *Christianus sum et episcopus, non traditor*. Et cum ab eo vellent aliqua ecbola (a), aut quodcumque accipere; neque hoc eis dedisse, exemplo Eleazari Machabæi, qui nec fingere voluit suillam carnem se manducare, ne aliis præberet prævaricationis exemplum (II Machab. vi, 21-28). Hæ litteræ Mensurii et Secundi donec legendo terminarentur, Catholici patienter audierunt; quamvis testati fuerint eas esse familiares, nec ad causam Ecclesiæ pertinere.

CAPUT XIV. — 26. Cognitor ergo commonens Donatistas, ut patientiæ vicem redderent, jussit perlegi quæ oblata a Catholicis jam ex parte fuerant recitata. Illic Donatistæ poposcerunt, ut prius etiam legeretur quod de causa Cæciliani offerebant. Hoc quoque sine ulla difficultate Catholicis permittentibus, et commendantibus quam patienter hoc permetterent, ut hoc eis et illi rependerent; jussit quod offerebatur Cognitor recitari. Et recitatum est a Donatistis concilium ferme septuaginta episcoporum contra Cæcilianum apud Carthaginem factum, ubi cum absentem damnauerunt, quod ad eos venire noluerit; tanquam a traditoribus ordinatus, et quia cum esset diaconus, victum afferri martyribus in custodia constitutis prohibuisse dicebatur. Nominati sunt etiam quidam collegæ Cæciliani (b), qui traditores asserebantur publicis gestis, quæ tamen gesta non legebantur. Inter hos autem maxime Felix Abtugnensis acerbius accusatus est, ita ut *fons malorum omnium* diceretur. Deinde sententiæ a singulis dictæ sunt, primitus a Secundo Tigisitano, qui eorum princeps fuit; deinde a cæteris: quibus expresserunt se Cæciliano et collegis ejus non communicare. Hoc itaque concilio recitato Catholici responderunt, illas litteras Mensurii et Secundi ad invicem datas, satis demonstrasse pacatos; nihil postea criminis de facto Mensurii vel accusatum vel iudicatum: concilium vero quod contra Cæcilianum factum legerant, non quidem habere consulem et diem, sed hinc se nullum crimen objicere, quod magis negligentiam quam fraudis esse potuerit.

CAPUT XV. — 27. Sed obtulerunt iidem Catholici aliud concilium sub eodem Tigisitano habitum in civitate Cirtensi (c), cujus consul et dies cum legeretur, Donatistæ dixerunt, nec consulem, nec diem talia solere habere decreta. Illic Catholici responderunt, illo-

(a) Ecbola hic dicuntur ejectiones, seu res quarum nullus est usus. Huc pertinet illud silvani in Actis supra citatis, lib. 5 contra Cresconium, n. 55: « Nihil hic remansit, totum hoc eiecimus. »

(b) Inter Cæciliani collegas ibi traditionis nomine commemoratos, fuerunt Novellus Tyzicensis et Faustinus Tuburitanus, ex libro post Collationem ad Donatistas, n. 58.

(c) Vide lib. 5 contra Cresconium, n. 50, et Optatum, lib. 1.

rum esse istum forsitan morem, qui concilia sua nolent in aliqua falsitate convinci; Catholicorum autem concilia consules et dies semper habuisse. Deinde cœpit identidem concilium, quod Catholici attulerant, recitari, ubi Secundus quosdam de quorum traditione audierat, et singillatim interrogabat, et eos confessos a consessu removebat. Quod eo modo recitabatur, ut cum ex Cirtensi concilio lecta esset confessio traditorum, legeretur etiam de concilio Carthaginensi nomen ejus velut traditoris in Cæciliani causa damnati. Deinde ventum est ad ipsius Secundi Tigisitani a Purpurio Limatensi crimen objectum; cui Purpurio idem Secundus occisos ab eo in carcere Milei filios sororis ejus objecerat: ubi ille vicissim ei crimen traditionis objecit, dicens detentum eum fuisse a curatore et ordine ut Scripturas daret, nec eum potuisse dimitti nisi aliquid tradidisset. Hoc autem quod ei objecit Purpurius, detentum eum fuisse a curatore et ordine ut Scripturas daret, idem Secundus in litteris quas Mensurio rescripserat, pene confessus est, ubi ait missum ad se fuisse a curatore et ordine centurionem et beneficiarium, et a se Scripturas petitas, vel quælibet ecbola; quæ quidem se non tradidisse dixit: sed cum ipse illic commemoraverit tot martyres, qui cum tradere nolissent, excruciatum et occisi sunt; quomodo ipse detentus et convictus et nolens aliquid tradere, nihil pati et dimitti potuerit, nec Mensurio scripsit, nec Purpurio respondit. Non enim centurioni et beneficiario dixit se Scripturas non habere, sed respondit se omnino non tradere. Quod illi auditum quomodo illo dimisso renuntiare potuerint sine suo exitio, non apparet; præsertim quia idem Secundus non quoslibet infimos, sed etiam patresfamilias, cum hoc idem persecutoribus respondissent, crudelissimis mortibus dixit occisos. Sed de hac re Catholici nullum Secundo crimen objecerunt: sed tantummodo quod ei Purpurius objecit, et propter quod pacem, ne schisma fieret, omnia illa Deo dimittens, cum traditoribus fecit, recitari voluerunt, ut quales homines in absentem Cæcilianum sententias dixerint, apparet.

CAPUT XVI. — 28. Hoc autem recitato, petierunt Catholici, ut etiam illa quæ dilata fuerant, legerentur, de concilio Carthaginensi, in quo lectum fuerat absentem Cæcilianum a multis episcopis fuisse damnatum. Hoc illud concilium, quia Catholici recitarent relationes Anulini proconsulis¹, quibus appareret chartas criminum Cæciliani Constantino imperatori esse transmissas: quod utique agentes confirmaverunt a majoribus suis Cæcilianum apud Imperatorem accusatum. Responsum est autem a Catholicis, illud Carthaginense concilium sic non præjudicare absentem Cæciliano, quemadmodum non præjudicavit absentem

¹ Locus depravatus ac mutilus, ex Indiculo Collationis capp. 569 et 570 sic fere redintegrandus: *ut etiam illa quæ dilata fuerant legerentur, inde asserentes posse monstrari, quid de Cæciliano gestum sit, quidve sentiendum de concilio Carthaginensi, in quo lectum fuerat Cæcilianum a multis episcopis fuisse damnatum. Contra Donatistæ Catholicos urgebant ut verum esse faterentur illud concilium: quia Catholici recitarent relationes Anulini proconsulis.*

Primiano concilium eorum, a quibus in Maximiani causa damnatus est; quoniam magis tenuit pars Donati, quod actum est postea pro Primiano, quam illius concilii auctoritatem quo fuerat ante damnatus: sic ergo et in Cæciliani causa debere attendi quod postea gestum est. Hic Donatistæ de Maximiani causa coartati dixerunt, *nec causam causæ, nec personam præjudicare personæ*. Quam sententiam in ore habere solent omnes Catholici; cum Donatistæ aliorum crimina aliis objicientes suam separationem defenderent, et orbem christianum nescio quibus Afrorum criminibus accusarent. Nam et ista Collatione totum quod egerant Catholici, ut Ecclesiæ causam a causa Cæciliani distinguerent asserentes in Ecclesia permixtos malos non obesse bonis, nec eos suis maculare peccatis, hoc utique egerant, ut nec causa causæ præjudicaret, nec persona personæ. Quod ab adversariis dum aliud ageretur, voce apertissima confirmatum est. Sed Cognitor cum quæsisset quid de Carthaginiensi concilio Catholici responderent; iterum responderunt non esse contemnendam similitudinem causæ Primiani, quia et Dominus Christus Judæos de factis eorum convincens perducebat ad verum.

29. Deinde Donatistæ longa prosecutione agebant, ut ex illius auctoritate Carthaginensis concilii confirmaretur Cæciliani damnatio, quod ad tot sacerdotes venire noluerit; quasi non et Primianus ad eos a quibus damnatus est, cum eorum factionem cognosceret, simili voluntate non venerit; et quod non expectaverit Cæcilianus, ut princeps a principe ordinaretur; cum aliud habeat¹ Ecclesiæ catholicæ consuetudo, ut non Numidiæ, sed propinquiores episcopi episcopum Ecclesiæ Carthaginis ordinent: sicut nec Romanæ Ecclesiæ ordinat aliquis episcopus metropolitanus, sed de proximo Ostiensis episcopus. Hoc autem dicentes de sua consuetudine, quam nescio quando instituerunt, Ecclesiæ catholicæ præjudicare conabantur: quæ consuetudo si antiqua esset, hoc ipsum objecissent Cæciliano, quando eum absentem damnaverunt. Dixerunt etiam scripsisse Optatum, quod Cæcilianus dixerit, *Si traditores sunt qui me ordinaverunt, ipsi veniant, et ordinent me (a)*. Quod quidem si dictum est, ideo dici potuit ad illos irridendos, quibus hoc mandasse perhibetur; quoniam certus erat ordinatorum suos non esse traditores. Non enim ait quia traditores sunt; sed, *si traditores sunt*: ut innocentia eorum probanda restaret, ubi probari recte potuisset.

30. Ad hæc, et si quæ alia proluxa prosecutione dixerunt, breviter responderunt Catholici, non sufficere ad causam Cæciliani Carthaginense concilium, ipsos etiam judicasse, qui eam ad Imperatorem accusando miserunt; et sic demonstrarunt hoc potius esse expectandum, quo res pervenerit usque ad Imperatoris sententiam, cui eandem causam mittendam duxerunt. Hoc enim Catholici instabant, ut omnibus morarum umbraculis amputatis, illa potius legeren-

tur, quibus lectis olim causa finita, et Cæciliani innocentia manifestata luce clarius appareret. Quæ Donatistæ ut legerentur, omnino nolentes, quidlibet aliud interponendo impediabant. Nam cum Cognitor quæsisset, utrum prius esset factum Carthaginense concilium, et postea missa fuerit ad Imperatorem causa Cæciliani; dixerunt Catholici, quoniam consulem et diem illud concilium non haberet, ad utrumque se respondere: quia si prius causa ad Imperatorem missa est, quo exitu terminata sit expectari oportere; si autem postea, nihilominus non istorum, sed illius iudicium esse quærendum, quo eam post iudicium suum mittendam putarunt. Sed cum multa Donatistæ insererent de consule et die, cur in suorum majorum concilio non legeretur, ne hinc falsitatis arguerentur, et assererent hanc esse ecclesiasticam consuetudinem, ne dies et consules decretis episcoporum conscriberentur, legi volentes etiam concilium Cypriani, ut hoc probarent, quia nihil aliud nisi moræ quærebantur (neque enim Catholici in eo causam suam constituerant, quando ad utrumque responderant, sive prius, sive posterius esset illud concilium, quod contra Cæcilianum apud Carthaginem fecerant); jussit Cognitor, Catholicis instantibus, ut ista potius quæ dilata fuerant, legerentur.

CAPUT XVII. — 31. Tunc Donatistæ aliam quæstionem interposuerunt morarum plenissimam, sed revera in qua pro se laborare voluerunt, si possent ostendere quod volebant: illud scilicet Cirtense concilium falsum esse, ubi lectæ fuerant confessiones traditorum invicem sibi ignoscentium ne schisma fieret; quia ipsi legebantur inter cæteros contra Cæcilianum absentem sententias protulisse. Hoc ergo falsum demonstrare conantes, multa dixerunt; sed alia levia esse ipsi judicantes, duo quædam in ea quæstione multum commendaverunt, et in eis multum immorati sunt: unum, quia contra ecclesiasticam consuetudinem ipsum Cirtense concilium diem et consulem haberet; alterum autem, quod persecutionis tempore non posset concilium congregari. Exigebant ergo Donatistæ a Catholicis, ut vel alia concilia proferrent antiqua episcoporum, ubi ostenderent consules et dies etiam conscriptos, vel de ipsis sanctis Scripturis tale aliquid recitarent. Ubi Catholici cum viderent de re inanissima moras mirabiles et inexplicabiles interponi; (quis enim eos hinc falsitatem crederet objecturos, ubi ad majorem diligentiam temporum attestatio prænotata legeretur, ne forte per hanc esset aliquando necessaria indagatio veritatis? quis ergo eos crederet hoc objecturos, ut præpararet antiqua concilia, quibus hanc consuetudinem demonstraret? aut quis tunc iret et vetusta ecclesiastica archiva revolveret?) cum hoc viderent Catholici, et in Melchiadis concilio diem et consulem demonstrabant, et de ipsis sanctis Scripturis commemoraverunt Prophetas indicia antiquissimorum temporum suis litteris prænotasse, quoto anno, cujusque mense anni, quoto die mensis factum esset super eos verbum Domini. Cognitor autem illud de die et consule obje-

¹ Apud Am., *habebat*.

(a) Vide Optatum, lib. 4.

ctum contemnendum et removendum existimans, jussit gesta apud Melchadem habita cætera recitari: et recitata sunt. Quibus apparuit omnium qui tunc considerant episcoporum sententiis et ipsius Melchadis, Cæcilianum absolutum atque purgatum: Donatum vero damnatum, qui præsens in prima fuerat actione convictus; ille scilicet Donatus a Casis-Nigris, quem præsentem fuisse tunc constitit.

32. Sed hoc recitato, cum quæreretur a Donatistis quid responderent ad illud Cirtense concilium, eo redierunt, conantes falsum esse monstrare. Tum dixerunt tempore persecutionis congregari non potuisse concilium. Quod Cognitor non contempsit, et validum existimans, a Catholicis responsionem poposcit; atque inter hæc quæsit, unde probaretur tempus fuisse persecutionis. Tunc Donatistæ protulerunt martyrum gesta, ubi auditi et pro confessione passi sunt. Jussit etiam Cognitor computare Officium, et renuntiare, consideratis utriusque consulibus¹ et diebus, et qui de concilio Cirtensi, et qui de gestis martyrum legebantur: quia dictum fuerat a Catholicis, post illorum martyrum passionem, unde persecutionis tempus probabatur, prope annum consecutum fuisse usque ad consulem et diem concilii Cirtensis. Responsio autem computantis Officii mensem interfuisse suggesserat. Voluerunt ergo Catholicis de tabulis tolli quod dixerant, ut hoc solum gesta retinerent quod Officium responderat; hoc enim verius esse crediderant. Sed Donatistæ, quod a Catholicis dictum erat, noluerunt de tabulis tolli: unde Catholicis non contenderunt, ut eorum in hoc calumniosus animus appareret. Porro autem illud erat verius quod Catholicis dixerant; Officium autem in computando errans falsum renuntiaverat, quod postea conscripta et diligentius considerata gesta docuerunt, sicut potest probare, quem libuerit legere, et non piguerit computare. Nam gesta martyrum quibus ostendebatur tempus persecutionis, consulibus facta sunt Diocletiano novies, et Maximiano octies, pridie idus februarias; gesta autem episcopalia decreti Cirtensis post eorundem consulatum, tertio nonas martias: ac per hoc tredecim menses interesse inveniuntur, plures utique quam undecim, quos prius Catholicis minus diligenter computando responderant: sed Officium ut falleretur et mensem interesse responderet, eundem consulatum putavit, post consulatum autem non advertit, ubi annus jam alius agebatur. Proinde Catholicis tanquam ex vera Officii responsione cogeantur ostendere tempore persecutionis illos undecim vel duodecim episcopos in domum privatam convenire potuisse, Donatistis insiantibus, ut hoc ex aliis conciliis ostenderent, si aliquo tempore persecutionis facta episcoporum concilia reperire potuissent. Quod Catholicis quoniam tunc inquirere et ad horam veteres chartas in archivis ecclesiasticis discutere non poterant, respondebant multo facilius duodecim homines in domum convenire potuisse eo tempore, quo etiam congregationes plebium fieri solebant, quamvis persecutione fervente,

¹ Am., utrisque consulibus.

sicut ipsis gestis martyrum monstrabatur, qui confitebantur in passionibus suis se collectam et Dominicum egisse. Hoc autem Catholicis dixerant, et antequam supputaret et responderet Officium. Dictum est etiam a Catholicis, episcopalia gesta illa Cirtensia, quæ diligentia majorum usque ad hæc tempora servari et inveniri potuerint, sic habenda quemadmodum illæ epistolæ Mensurii et Secundi, quas Donatistæ recitaverunt. Concilium quippe Carthaginense, ubi absentem Cæcilianum septuaginta dampnaverunt, commemoratum est etiam a Melchiade, habitum¹, ubi Cæcilianus est absolutus. Litteræ vero illæ Mensurii et Secundi nusquam alibi commemoratæ dicebantur, unde nullo alio testimonio veritas earum asserebatur, nec tamen ideo dicebant Catholicis falsas esse. Dictum est etiam hoc a Catholicis, ut probarent Donatistæ si possent, tempore persecutionis sic ad se invicem scripsisse episcopos, quemadmodum Mensurium et Secundum scripsisse proferebant. Quod non ideo dicebant Catholicis, ut hinc illas Mensurii et Secundi litteras falsas esse monstrarent, quæ seu veræ seu falsæ essent, causæ nihil officerent; sed ut hinc intelligerent Donatistæ, quam vana tergiversatione Catholicos cogerent alia proferre concilia persecutionis tempore congregata: quia si eis simili obstinatione diceretur, Proferte et vos alias epistolas persecutionis tempore sic scriptas et missas, quæ si aliquo modo deprehenderentur, et codices occultati exigi possent, et ordo et curator et centurio et beneficiarius ad discrimen capitis pervenire, qui Secundum tradere nolentem impunitum dimisisse prodebantur; nullo modo ad horam reperirent alias epistolas tempore persecutionis ab episcopis ad episcopos in tam longinqua terrarum similiter datas.

33. Cum ergo hinc diuturna conflictatio fieret, sæpe repetentibus Donatistis non potuisse tempore persecutionis concilium congregari ad episcopum ordinandum, quia in apostasia erat mundus, nec erant quibus ordinaretur, et cætera talia: Catholicis autem respondentibus, quod et episcopi facile congregarentur tam pauci, ut nec concilium dici debeat; quando plebes congregabantur, sicut gesta martyrum testarentur; et erant sine dubio quibus ordinarentur episcopi, ipsæ utique plebes quas tunc solitas congregari gesta martyrum loquebantur: hæc cum assidue multis et variis modis dicerentur, et responderentur: nam et domum privatam Christianis congregandis præstitam constitit tempore persecutionis, sicut in quibusdam gestis martyrum legebatur; quia Donatistæ dixerunt fieri non potuisse ut illo tempore domum suam quisquam præberet: et commemoratum est usque adeo non esse incredibile, quod in privatam domum pauci illi episcopi persecutionis tempore convenerunt, ut fervente persecutione etiam in carcere doceantur baptizati martyres, et illic a Christianis celebrata Sacramenta, ubi Christiani propter eadem Sacramenta tenebantur inclusi.

CAPUT XVIII. — Inter hæc ergo tandem aliquan-

¹ Forte, in judicio habito.

do, sæpe etiam Cognitor interlocutus, fieri potuisse illum conventum ab episcopis, quando et plebes congregatæ probabantur; compulit Donatistas, ut contra concilium judiciumque Melchiadis, quo Cæcilianus purgatus atque absolutus legebatur, si haberent aliquid dicerent, quoniam illic potius quam in illo Cirrensi concilio causa consisteret.

54. Tunc Donatistæ ipsum Melchiadem cœperunt crimine traditionis arguere, et dicere, majores suos propterea illius judicium refugisse, quod traditor fuisset: quasi non jam judicio ejus assisterent¹, et responderant se in Cæcilianum non habere quod dicerent. Sed tamen facto iudice intento, utrum de traditionis crimine Melchiadis aliquod judicium, vel publicum, vel ecclesiasticum proferretur, ipsisque Catholicis id ut probaretur expectantibus et exigentibus, legerunt Donatistæ gesta quædam prolixissima apud præfectum, ubi nec præfectus ipse cujusmodi esset apparebat, nec locus legebatur, ubi hæc agebantur. Sed gesta ipsa multos multa ecclesiastica tradentes longissima recitatione sonuerunt, ubi nomen Melchiadis omnino non sonuit. Quibus peractis cum Cognitor miraretur aliud promissum et aliud recitatum, illi adhuc ejus patientiam deposcentes, gesta alia recitarunt, in quibus legebatur Melchiades misisse diaconos cum litteris Maxentii imperatoris et litteris præfecti prætorio ad præfectum urbis, ut ea reciperent quæ tempore persecutionis ablata memoratus imperator Christianis jusserat reddi. Et cum his quoque gestis nullum Melchiadis crimen et Cognitori et Catholicis defensoribus appareret, dixerunt Donatistæ, Stratonem diaconum, quem cum aliis Melchiades ad recipienda loca ecclesiastica miserat, superioribus gestis recitatum esse traditorem; et ideo volebant etiam Melchiadem crimine traditionis aspergere, quod diacono illo non degradato uteretur. In prosecutione autem sua dixerunt Melchiadem tertium episcopum fuisse ab illo, qui tunc erat cum traditio illa facta esset. Hic Cognitor requisivit, utrum saltem in illis traditionis gestis esset expressum, quod Straton diaconus fuerit. Et recitatum est eum *hortatorem vanissimæ superstitionis* appellatum: quod non solum ipse, sed etiam ceteri qui tradebant, appellabantur. Sed Donatistæ responderunt, a Gentilibus persecutoribus in contumeliam religionis et diaconos et presbyteros ita vocatos.

55. Ergo Catholici responderunt, cum mirum non esset, essetque in rebus humanis usitatissimum, ut non duo tantum, verum etiam plures homines uno nomine vocarentur; fieri quidem potuisse ut ille traditor Straton presbyter fuerit, iste autem alius Stra-

ton diaconus: quoniam Donatistæ dixerant et diaconos et presbyteros hortatores vanissimæ superstitionis a Gentilibus appellari: quanquam omnes clericos isto contumelioso nomine Gentiles appellare poterint, et multo esset incertius cujus gradus clericus ille traditor fuerit: verumtamen etiamsi eum diaconum fuisse posset ostendi, neque hoc esse incredibile aut mirum, cum ante parvum tempus in ipsa urbe Roma duo Petri diaconi fuerint. Illud quoque additum est a Catholicis, quia etsi demonstraretur, quod omnino non demonstrabatur, eundem Stratonem diaconum tradidisse, quem postea Melchiades ad recipienda loca ecclesiastica cum aliis diaconis misit, non continuo Melchiadem isto crimine aspergi, quem potuit persecutio longe facere absentem, ut hoc omnino nesciret, eumque innocentem putaret, quem nemo reum accusando monstraret. Contra hic frustra Donatistæ eadem per eadem diutissime clamaverunt.

56. Post Collationem sane etiam de Cassiano Melchiadi calumniati sunt, quia etiam hoc nomen et in diaconis invenitur, quos ad præfectum misit Melchiades, et in illis gestis ubi facta traditio recitata est. Quod si in Collatione dicerent, facile potuit a Catholicis responderi, in tanta turba Romanorum clericorum nihil mirum fuisse si duo vel plures, non solum Stratones, sed etiam Cassiani reperirentur; cum in duodecim Apostolis, non solum duo Judæ, sed etiam duo Jacobi legerentur: nisi forte ipsis licuisset Casensem a Donato Carthaginensi distinguere, cum timerent ne major auctor ipsorum Donatus Carthaginensis damnatus in Melchiadis judicio putaretur; et Catholicis non liceret in tanta multitudine clericorum Romanorum habere plures similibus nominibus appellatos. Falsum enim erat quod Donatistæ dixerant, convenire personas, convenire loca, convenire regiones: quando nec loca, nec regiones, nec ipsæ expressæ personarum dignitates de utrisque gestis, sed sola nominum convenientia legebatur, quam in diversis personis generis humani consuetudo frequentare non cessat.

CAPUT XIX. — 57. Spemens itaque Cognitor incertissimas suspiciones, jussit aliquid manifestum contra illa gesta proferri, aut certe Constantini judicium, cujus mentio jam facta fuerat, recitari. Et recitatum est judicium Constantini, quemadmodum se inter partes causam Cæciliani cognovisse, ad Eumalium vicarium Africae scripsisset, quod remotis omnibus arbitris Cæcilianum innocentem; illos calumniosissimos cognovisse testatus est; commemorans etiam in Arelatensi oppido pro Cæciliano factum episcopale judicium, cui judicio jam plurimi ex dissensione consenserant, reliquis adhuc resilientibus et discordantibus: unde ipse de re tota inter partes coactus est judicare. Post harum imperialium litterarum recitationem, quæsit Cognitor a Donatistis quid contra dicerent. Ibi Donatistæ rursus ad Melchiadis calumniosam criminationem redire conati sunt: unde cum essent Cognitoris interlocutione depulsi, et ab eis esset flagitatum, ut contra judicium Melchiadis, vel im-

¹ Deesse quidpiam videtur. Forte post, *assisterent*; legendum, *quando inducti ab ipsis testes responderunt se in Cæcilianum, etc.* Nam de hac re Optatus lib. 1: « Testes, » inquit, « inducti a Donato, confessi sunt se non habere quod in Cæcilianum dicerent. » Et paulo post Melchiadis judicium subjicit in hæc verba: « Cum constiterit Cæcilianum, ab iis qui cum Donato venerunt, juxta professionem suam non accusari, nec a Donato convictum esse in aliqua parte constiterit, suæ communioni ecclesiasticæ integro statu retinendum merito esse censeo. »

perialem sententiam, si haberent aliquid, recitarent; responderunt, etiam imperatorias aures pravis suggestionibus inflatas. Ibi eis Cognitor respondit, quod attentissime adverterat, inter partes fuisse iudicatum. At illi exigere cœperunt, ut hoc legeretur, utrum inter partes iudicaverit Imperator. Quod cum fuisset Cognitore iubente recitatum, nihil invenientes quod dicerent, cœperunt de consule memoratis imperialibus litteris calumniari; quod sine consule fuerant recitatae. Hinc exorto conflictu, cum Donatistae invidiose dicerent episcopale concilium cum consule fuisse recitatum, et Imperatoris litteras consulem non habere; et Catholici responderent, non ibi causam consistere: Cognitor etiam interlocutus est evidentissimis legibus definitum, imperialia constituta, etiamsi consules non legerentur, in dubium non vocari. Deinde Catholici urgebant, ut aperte dicerent falsum esse quod lectum est; posse¹ enim archiva conquiri.

CAPUT XX. — 38. Sed hinc repulsi, velut aliquid validissimum prolaturi, petierunt Optatum legi, quod et ante petiverant; unde se probaturos dicebant Cæcilianum ab Imperatore damnatum: et promissum eis fuerat, sed dilatum. Prius ergo volebat Cognitor ut exprimerent, utrum litteras imperatorias arguere falsitatis auderent. Quod quidem illi minime audebant, tamen nihilominus consulem deesse invidiosissime causabantur: Optatum vero legi multo instantius flagitabant. Hæc cum diutius agerentur, in alia charta illarum imperialium litterarum inventus est consul. Quod cum esset suggestum, Donatistae dixerunt, *Certe consulem habere non debuit*: quasi hoc aliquando dictum esset, quod habere non debuerit; ac non etiam si consul defuisset, non impediri imperialis constitui veritatem. Quod cum eis Cognitor identidem respondisset, recitatus est et Optatus. Recitantibus Donatistis ubi ait: *Eodem tempore idem Donatus petiit ut ei reverti licuisset et nec ad Carthaginem accederet*²; tunc a Philomeno suggestore³ ejus Imperatori suggestum est, ut bono pacis Cæcilianus Brixiae⁴ teneretur; et factum est (Optatus, lib. 1). In quibus verbis Optati, cum omnino nulla Cæciliani damnatio, sicut illi demonstraturos se esse promiserant, reperiri potuisset; jussit Cognitor totam paginam recitari, ut de superioribus et inferioribus verbis voluntas ejus qui scripserat, nosceretur. Et ex officio recitatum est: *Cæcilianus omnium supra memoratorum sententiis innocens est pronuntiatus*. Quod cum recitaretur, Donatistae dixerunt, hoc se non petisse recitari, stomachantes adversus eos qui risum tenere non potuerant, cum audissent quam apertam contra semetipsos paginam protulissent. Deinde, cum illis verbis quæ ipsi recitaverant, extenuasse dicerent Optatum damnationem

¹ Apud Am., *possent*.

² Hactenus in prius editis, *et ad Carthaginem accederet*; ommissa particula, *nec*, quam Germanensis manuscripti auctoritate restituumus. Nam licentiam revertendi Carthaginem, ubi schisma fecerat, Donatum illum jam damnatum, et hunc quidem non Carthaginis, sed Casarum-Nigrarum episcopum, petere ausum fuisse nemo facile crediderit.

³ Sic antiquæ editiones. At Optatus et ex eo Lovanienses substituerunt hic, *suffragatore*.

⁴ Apud Am. constanter scriptum est, *Brixæ*.

Cæciliani, et exprimere noluisse; flagitatum est, ab eis, ut aliunde manifestum legerent, quod ab illo dicerent extenuatum. Quod cum minime potuissent, etiam inde post aliquantas morarum inanum perplexitates, cum et de Donati nomine contendissent quod non Carthaginensis, sed Casensis Donatus in iudicio Melchiadis adversus Cæcilianum adstisset, quod et Catholici concedebant, aliquando transitum est (a).

CAPUT XXI. — 39. Deinde quia Constantini litteris, quibus eum inter partes cognovisse, et pro Cæciliano contra illos iudicasse constabat, Cognitor eos si quid haberent, respondere cogebat: petiverunt suum libellum esse recitandum, quem dicebant datum Constantino a majoribus suis. In quo libello satis aperte monstrarunt, quam falsum dixerint de damnatione Cæciliani apud Brixiam: idem quippe libellus ostendit quemadmodum contra eos senserit Constantinus. Nam ibi dicunt, nullo modo se communicaturos *antistiti ipsius nebuloni*, paratosque esse perpeti quidquid eis facere voluisset. Quem Constantini antistitem nebulonem utique Cæcilianum intelligi volebant. Quomodo ergo eum Constantini antistitem dicebant, cui se contra Constantinum loquentes non communicare confirmabant, si eum apud Constantinum superaverant, ita ut ab illo Brixiae scirent esse damnatum?

CAPUT XXII. — 40. Cum ergo Catholici dixissent, hoc eos contra se ipsos recitasse, hoc idem ipse etiam Cognitor esset interlocutus; addiderunt etiam illi suæ falsitati convincendæ magnum aliud firmamentum, recitantes ipsius Constantini litteras scribentis ad Verinum vicarium, ut libero eos dimittat arbitrio, se jussisse insinuans ut de exilio reirent (b). In quibus litteris Constantinus sic eos detestatur, ut nihil illa indulgentia possit deformius inveniri. Quos utique non ita culpasset, sed magis laudasset, si ab eis Cæcilianus apud illum victus ab eoque damnatus Brixiae relegaretur. Ac per hoc ista contra se ipsos profertentes atque recitantes, et a Cæciliano se superatos memorati imperatoris iudicio manifestissime monstraverunt; et suam falsitatem, quæ eum dicebant esse damnatum, apertissime convicerunt: et quia Catholicos persecutionem facere, se autem pati gloriabantur, Cæcilianum tamen per suas accusationes ab Imperatore damnatum etiam falso gloriari voluerunt. His itaque recitatis, cum Catholici dicerent, et Cognitorem breviter admonerent, quod etiam ipse cernebat, pro se illa, hoc est, pro innocentia Cæciliani contra illos fuisse recitata, et hoc idem etiam ipse fuisset interlocutus; Donatistae responderunt dicentes: *De libero arbitrio nihil dicit potestas tua*: hoc enim putantes secundum Constantini litteras sibi posse a præsentis Cognitore concedi, eas etiam contra se pro Cæciliani causa recitandas existimaverunt. Hic, cum eis Cognitor respondisset, aliud sibi esse a præsentis temporis Imperatore præceptum, ierunt in aliud,

(a) Vide infra, lib. post Collat. n. 54.

(b) Vide ibid., n. 55-56.

quod contra se identidem multo mirabilius protulerunt.

CAPUT XXIII. — 41. Recitaverunt etiam alias litteras ejusdem Constantini imperatoris ad Probianum proconsulem datas (a), quæ quidem consules non habebant; sed nihil quasi de objectione mutua Catholici agere voluerunt: quamvis et hinc se ipsos Donatistæ convincerent, quam calumniose Catholicis id objecerint; cum prior chartula ex qua recitatum est iudicium Constantini, quo absolutus est Cæcilianus, consules non haberet, qui tamen mox in alia chartula inventi sunt. Istæ itaque litteræ ad Probianum proconsulem datæ, continent Imperatoris jussionem, qua præcepit ut ad se Ingentius mittèretur, ejus confessione in proconsulis Æliani iudicio Felix Abtugneus ordinator Cæcilianus a crimine traditionis fuerat absolutus. Hoc autem imperiale præceptum ideo Donatistæ se recitare dicebant, ut quasi ostenderent Cæcilianus causam adhuc fuisse suspensam, etiam post illud iudicium quo se Constantinus inter partes omnia terminasse jam scripserat: cum et in ipsis litteris, quas ad Probianum proconsulem datas recitaverunt, quibus quasi ostenderent adhuc pendere iudicium, quoniam ad se mitti jusserat Imperator Ingentium, tanta contra se legerint, ut omnino mirum sit quibus illa oculis aspicere, vel quo ore pronuntiare potuerint. Ibi enim Constantinus dixit, ab Æliano proconsule audientiam præstitam competentem, Felicemque innocentem ab exustione codicum divinorum constituisse; illos autem esse in præsentia confutandos, qui diuturnis diebus eum interpellare non quiescerent; ut eis liquido appareret, frustra eos Cæciliano invidiam comparare, et adversus eum violenter insurgere voluisse. Hic ergo per illas litteras, non solum Cæcilianum, sed etiam Felicem purgatum, seque innocentium persecutores apud Imperatorem existisse docuerunt.

CAPUT XXIV. — 42. Hac autem accepta opportunitate Catholici recitandam protulerunt et ipsius Æliani tunc proconsulis relationem, de hac re ad Constantinum datam, ubi se causam Felicis audisse et finisse commemorat; et ipsa gesta proconsularia (b), quibus absolutus est Felix, et omnium necessariorum personarum testimonio a traditionis crimine innocens comprobatus. Quibus recitatis quid contradici posset, Cognitor inquisivit. Tunc Donatistæ, quod et ante dicere cœperant, identidem repetierunt, quærentes utrum ex præcepto Imperatoris directus ad comitatum fuisset Ingentius, et quid postea gestum esset, ut ostenderetur, a Catholicis exigentes: et gesta proconsularia, quibus possent verbis, refellere conantes, quibus absolutus est Felix; objicientes gratiam iudicis, vel suppositas fuisse personas, et cætera quæ solent homines contra gesta quibus vincuntur, suspiciosa querimonia jactitare. Dicebant etiam, non recte Felicem absentem fuisse absolutum. Ad ista responsum est a Catholicis, omnia quæ lecta sunt,

ad absolutionem Cæcilianus et Felicis apertissime pertinere; si quid autem Donatistæ arbitrarentur misso ad comitatum Ingentio pro se fuisse iudicatum, et mutatum esse iudicium, quo Constantinus inter partes cognoscens purgato Cæciliano illos calumniosissimos iudicaverat, ipsos debere proferre. Quando autem hoc Catholici dicebant, in illa temporis brevitate non poterant considerari consules: quorum ordinem in ipsis gestis qui voluerit considerans, inveniet posterius ab imperatore Constantino absolutum esse Cæcilianum, quam Felicis causam ab Æliano proconsule discussam atque purgatam (a); post aliquot etiam annos Constantinum scripsisse ad Verinum vicarium, quas litteras ipsi recitaverunt, ubi sibi asserchant liberum arbitrium ab illo imperatore concessum, in quibus litteris eos tanquam pessimos et christianæ pacis inimicos ostendit. Quod utique non fecisset, si aliquid pro illis contra Cæcilianum iudicasset, cum ad comitatum missus esset Ingentius. Cognitor ergo interlocutus est, non posse gesta, quæ tanta roboravit antiquitas, removeri, nisi aliis posterioribus gestis e contrario recitatis. Dictum est etiam a Catholicis, magis ad declarandam Felicis innocentiam profuisse quod absens fuerat absolutus, quia gratiæ suspicio, si præsens esset, potius oriretur.

CAPUT XXV. — 43. Urgere deinde Cognitor cœpit, ut si qua posteriora gesta Donatistæ haberent contra absolutionem Cæcilianus vel Felicis, jam jamque proferrent. Hic illi ad ea quæ jam toties dixerant et Catholicis toties ad omnia respondentibus transacta jam fuerant, rursus quasi a capite redire et ea replicare conati sunt. Ubi eum interlocutus esset Cognitor, admonens ut eos jam pigeret eadem repetere, quæ peracta et transacta jam fuerant, et identidem proferre compelleret si quid recitandum haberent adversus Cæcilianus et Felicis sic evidentissimas absolutiones: et illi nihil omnino adversus illa proferentes, eadem repetere non cessarent, ut de illis quæ dixerant iudicaretur: et contra Cognitor illud potius flagitaret, ut legerent si haberent quod legi posset adversus imperiale et proconsulare iudicium, ut posset de omnibus pronuntiare, quoniam legibus prohibetur semiplenam proferre sententiam: instarent etiam Catholici, ut rebus omnibus Cognitori manifestatis, et Donatistis quid respondeant non invenientibus, eadem repetentibus, tandem aliquando causa finiretur: in ultimo Cognitor dixit, Si contra nihil est quod legatis, exire dignamini, ut possit plena de omnibus scribi sententia. Et utrisque exeuntibus, sententiam scripsit (b) quam rursus intromissis partibus recitavit, qua complexus est omnia quæ de prolixa trium dierum actione potuit recordari. In quibus quædam non eo ordine quo gesta sunt commemoravit, omnia tamen veraciter posuit, confutatos a Catholicis Donatistas omnium documentorum manifestatione pronuntians.

(a) Vide infra, lib. post Collat. n. 56.

(b) Exstat sententia in Appendice.

(a) Exstant supra, lib. 5 contra Cresconium, n. 80.

(b) Exstant infra in Appendice.

